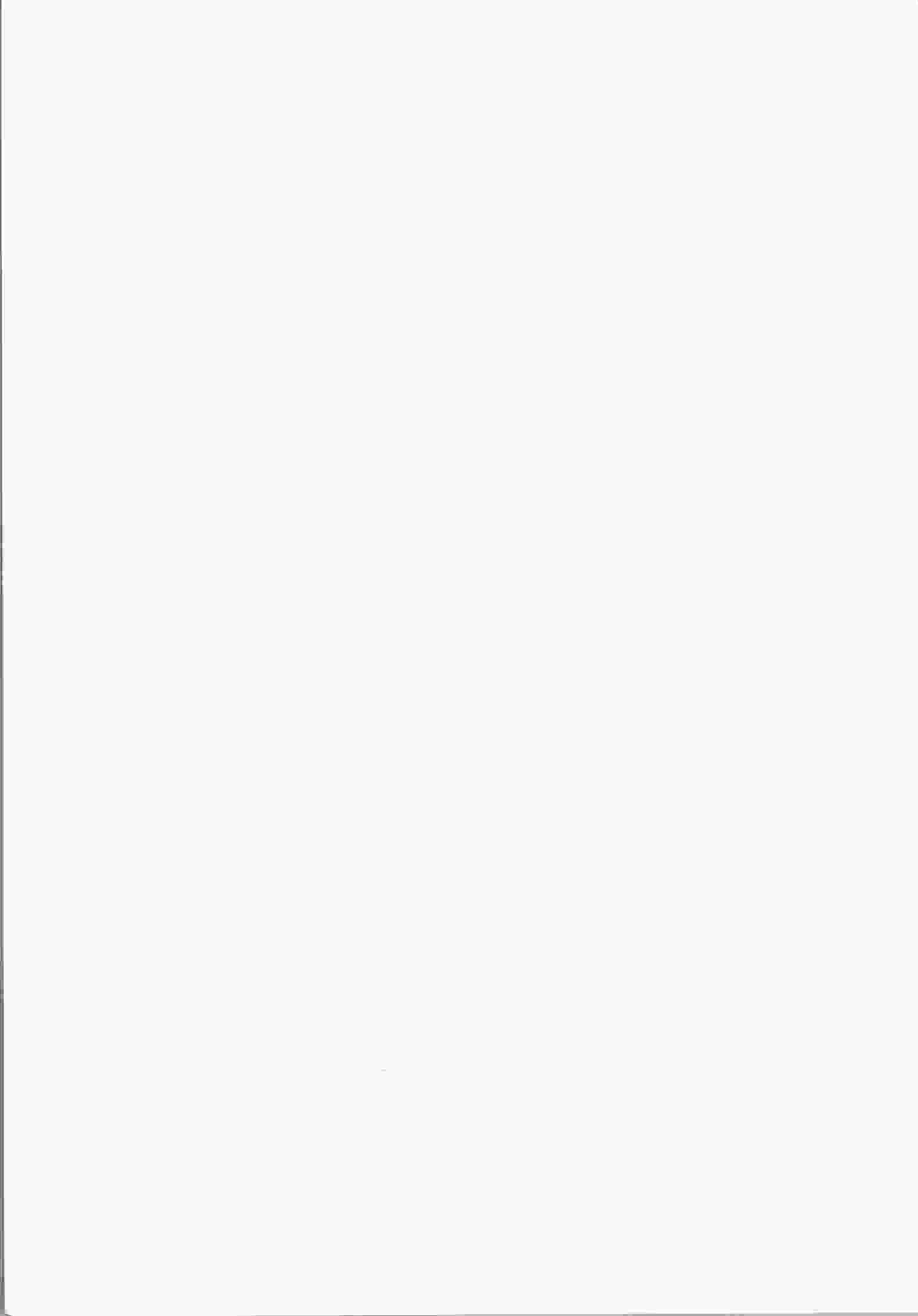

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL. 11-12 / 1994.-1995.
ZAGREB, 1997

Prilozi

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu 11-12/1994.-1995.
Str./Pages 1-200, Zagreb, 1997.

Časopis koji je prethodio

Prilozi 1. 1983 Prilozi 2. 1985 3 - 4. 1986-1987 5 - 6. 1988-1989 7. 1990 8.
1991. Pril. Inst. arheol. Zagrebu 9. 1992 10. 1993.

Nakladnik/Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU/
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/Adress of the editor's office

Institut za arheologiju/Institute of archaeology
HR - 10000 Zagreb, Ulica grada Vukovara 68.
Telefon/phone/fax ++385/01/611 98 84
01/53 76 69

Glavni i odgovorni urednik/Editor in chief

Željko TOMIČIĆ (Zagreb)

Redakcijski odbor/Editorial committee

Marija BUZOV (Zagreb), Dunja GLOGOVIĆ (Zagreb), Timotej KNIFIC
(Ljubljana, SLO), Remza KOŠČEVIĆ (Zagreb), Laszlo KÓVACS (Budapest,
HUN), Kornelija Minichreiter (Zagreb), Mladen RADIĆ (Osijek), Aleksandar
RÜTTKAY (Nitra, SK), Ivančica SCHRUNK (Minneapolis, USA), Željko
TOMIČIĆ (Zagreb).

Prijevod na engleski/English translation

Jadranka BOLJUNČIĆ

Prijevod na njemački/German translation

Branka OHNJEK, Nina MATETIĆ

Lektura/Language editor

Nives OPAČIĆ

Dizajn/Design

Roko BOLANČA

Korektura/Proofreaders

Kornelija MINICHREITER, Zagreb
Željko TOMIČIĆ, Zagreb

Grafička priprema/DTP

Studio "U", Zagreb

Računalni slog/Layout

Ranko PERŠIĆ, Zagreb

Tisak/Printed by

Tiskara "STUBA", Zagreb, Boškovićeve 18

Naklada/Circulation

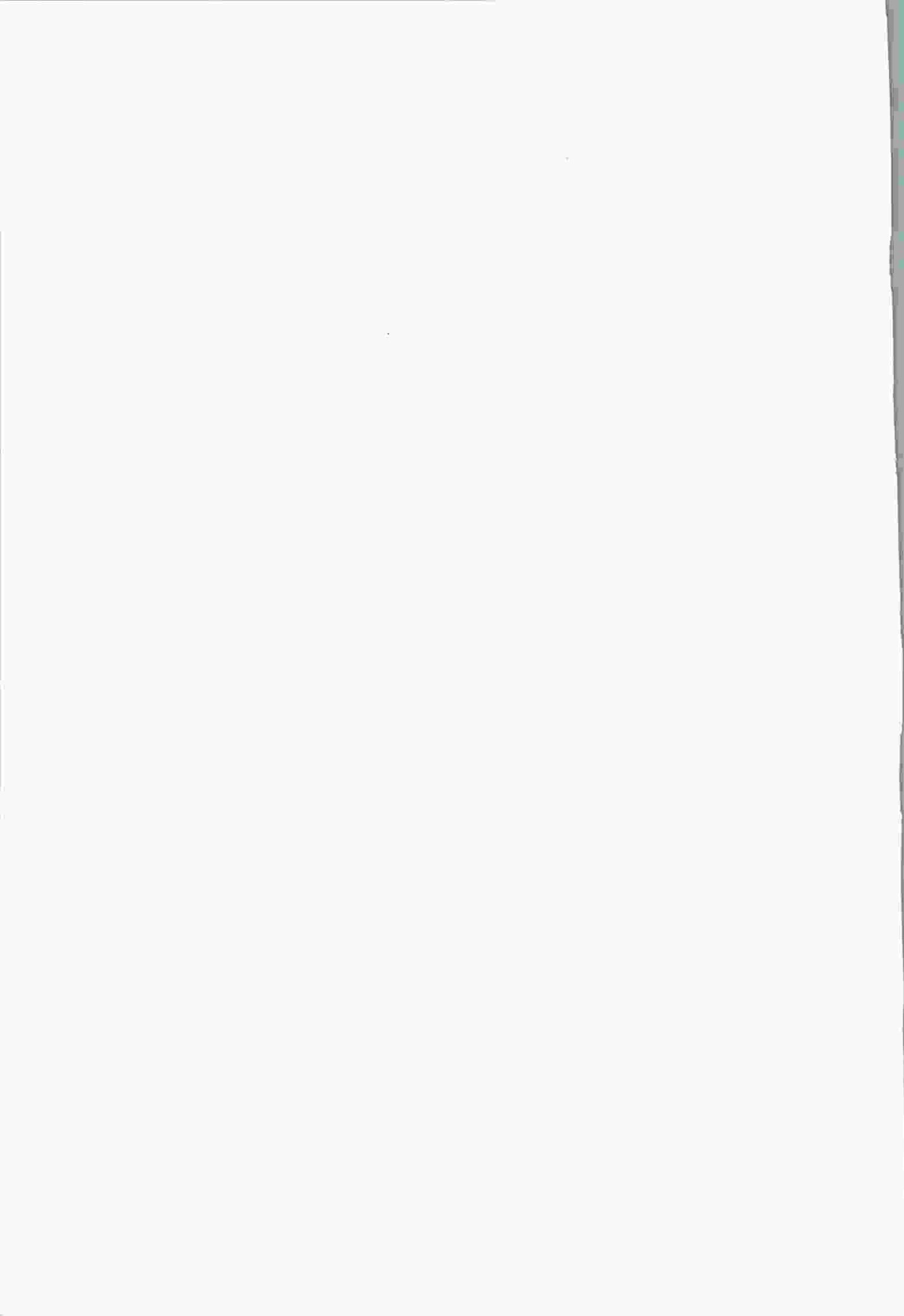
600 primjeraka/600 examples

Sekundarne publikacije/Indexed in

GERMANIA Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen
Archaeologischen Instituts, Verlag Philipp von Zabern, Mainz

Izdavanje časopisa novčano podupire

MINISTARSTVO ZNANOSTI I TEHNOLOGIJE REPUBLIKE HRVATSKE
HR - 10000 Zagreb, Strossmayerov trg 4

Sadržaj

- 5 Uvod
ŽELJKO TOMIČIĆ

Izvorni znanstveni radovi

- 7 KORNELIJA MINICHREITER
Otkriće u Lukaču i Požegi kao prilog poznavanju topografije naselja starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj
- 37 DUNJA GLOGOVIĆ
Prapovijesna igla iz Putalja
- 41 REMZA KOŠČEVIĆ
Metalna produkcija antičke Siscije
- 63 ŽELJKO RAPANIĆ
Jedan primjer jadranske poleogeneze
- 71 ŽELJKO TOMIČIĆ
Baranya in Lichte archäologischer Zeugnisse der Bijelo Brdo-Kultur
Ein Beitrag zur Analyse des frühmittelalterlichen Gräberfeldes Majs-Udvar
- 99 ZORISLAV HORVAT
Crkva sv. Ivana Krstitelja u Volarici pod Ostrovcem Ličkom
- 111 DRAGO MILETIĆ
Plemićki grad Kostel
- 135 TATJANA SEKELJ-IVANČAN
Stanje istraživanja i neke značajke srednjovjekovnih nalazišta pripisanih pojedinim "kulturama" u sjevernoj Hrvatskoj
- 151 JADRANKA BOLIUNČIĆ
Analiza zatiljne kosti populacije ljudi iz brončanodobne nekropole u špilji Bezdanjači (Hrvatska)

Stručni radovi

- 167 ZEF MIRDITA
Kosovo od prapovijesti do kasne antike

Contents/Inhaltsverzeichnis

- Introduction
ŽELJKO TOMIČIĆ

Original scientific papers

- KORNELIJA MINICHREITER
Entdeckung in Lukač und Požega als ein Beitrag zur Kenntnis der Topographie der Siedlungen der Starčevo-Kultur in Nordkroatien
- DUNJA GLOGOVIĆ
Die vorgeschichtliche Nadel aus Putalj
- REMZA KOŠČEVIĆ
Die Herstellung von Metallgegenständen im antiken Siscia
- ŽELJKO RAPANIĆ
Ein Beispiel der adriatischen Poleogenese
- ŽELJKO TOMIČIĆ
Baranja u svjetlu arheoloških svjedočanstava bjelobrdske kulture.
Prinos analizi ranosrednjovjekovnog groblja Majs-Udvar
- ZORISLAV HORVAT
Die Kirche des Johannes des Täufers in Volarica unterhalb der Burg Ostrovica Lička
- DRAGO MILETIĆ
Die Burg Kostel
- TATJANA SEKELJ-IVANČAN
Der Forschungsstand und einige Merkmale der mittelalterlichen Fundstellen einzelner "Kulturen" in Nordkroatien
- JADRANKA BOLIUNČIĆ
Occipital bone analysis referring to the human population from the Bronze Age necropolis in Bezdanjača cave (Croatia)
- ZEF MIRDITA
Kosovo im Zeitraum von der Vorgeschichte bis zur späten Antike

Bibliografije

- 179 JADRANKA BOLJUNČIĆ
BIBLIOGRAPHY OF DRAGUTIN GORJANOVIĆ-KRAMBERGER'S WORKS RELATED TO FOSSIL MAN
In the honour of 140th birthday anniversary of the famous discoverer of Early Man in Krapina

Prikazi

- 185 DUNJA GLOGOVIĆ
Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem, Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia, editor Biba Teržan, *Katalogi in monografije* 29 i 30, Ljubljana 1995, I vol. 413 str. sa 180 tab; II vol. 281 str. sa sl.
- 187 DUNJA GLOGOVIĆ
KRISTINA MIHOVIĆ
Nezakcij, Nalaz grobnice 1981. godine / Nesactium. The Discovery of a Grave Vault in 1981. *Monografije i katalogi* 6, Arheološki muzej Istre, Pula 1996. Str. 92, tab. 22, priloga 6.
- 188 MARIJA BUZOV
DIADORA, sv. 14, Zadar 1992, stranica 464, zajedno s tablama, crtežima, planovima, tlocrtima, fotografijama i kartama.
- 191 MARIJA BUZOV
JAROSLAV ŠAŠEL, OPERA SELECTA, SITULA, RAZPRAVE NARODNEGA MUZEJA V LJUBLJANI
br. 30/1992, zbornik radova Jaroslava Šašela, str. 872., crteži, karte, fotografije, kazala (I, II i III).
- 192 ŽELIKO TOMIČIĆ
Tajana Sekelj Ivančan
Catalogue of Mediaeval Sites in Continental Croatia, BAR International Series 615, Oxford 1995, str. 248, 36 grafikona/tablica i 9 zemljovida.
- 195 KORNELIJA MINICHREITER
Kratice

Bibliographies

BIBLIOGRAFIJA RADOVA DRAGUTINA GORJANOVIĆA-KRAMBERGERA O FOSILNOM ČOVJEKU
U čast 140. obljetnice rođenja glasovitog otkrivača krapinskog pračovjeka

Book Reviews Besprechungen und Anzeigen

KORNELIJA MINICHREITER
Abbreviations / Abkürzungen

Plemićki grad Kostel

Die Burg Kostel

Izvorni znanstveni rad

Srednjovjekovna arheologija

Original scientific paper

Mediaeval archaeology

UDK 904:725.94(497.5 Kostel) "11/15"

DRAGO MILETIĆ

Hrvatski restauratorski zavod

N. Grškovića 23

HR - 10000 Zagreb

Razvoj srednjovjekovnih visinskih plemićkih gradova sjeverozapadne Hrvatske možemo pratiti od početka urbanizacije ovog prostora početkom 12. st. pa do kraja 16. stoljeća, kada je ovaj proces uglavnom dovršen. Istodobno s izgradnjom novog suvremenog sustava obrane od Turaka na preostalom slobodnom prostoru Hrvatske tijekom druge četvrtine 16. st. započinje modernizacija niza srednjovjekovnih plemićkih gradova i na zapadnom prostoru srednjovjekovne Slavonije. Ubrzo, krajem ovog stoljeća, započinje proces postupnog napuštanja i gašenja života u visinskim plemićkim gradovima, a koji će završiti dva stoljeća kasnije. Na napuštanje visinskih plemićkih gradova, osim već spomenutog zahtjeva za uspješnijom obranom, snažno su utjecale nove potrebe renesanskog čovjeka za suvremenijim oblikom stanovanja i življenja.

Visinski, a jednako tako i nizinski plemićki gradovi imali su cijelo to razdoblje višestruku namjenu i zadaću. U ratu ili u lokalnim nemirima plemićki je grad utvrđen obrambeni položaj, ali i ključno mjesto u organizaciji nekih napadačkih akcija. U mirnim su razdobljima oni pouzdano mjesto od uvijek mogućih prepada različitih razbojničkih družina te gospodarsko središte vlastelinstva ili županije. U njemu živi vlastelin, niže i visoko plemstvo, on može biti kraljevski, županijski, biskupski ili pak može pripadati nekom od crkvenih redova. Često u njemu boravi tek stalna posada na čelu s kastelanom, kojeg postavlja vlasnik plemićkog grada, sa zadatkom da štiti njegove interese brinući se o gradu, njegovu održavanju i njegovim prihodima. U slučajevima kada postoje određeni preduvjeti, ispod njega ili uz njega postupno se razvija naselje, veće trgovište i grad, koji sa svojim kastrumom žive u više-manje uspješnoj simbiozi. Vlasnik plemićkoga grada jamči zaštitu svojim podložnicima, okolnom seoskom stanovništvu i slobodnim građanima trgovišta. Ipak, u povijesti nisu bili rijetki njihovi međusobni teški sukobi, u kojima često posreduje kralj.

S obzirom na zadaće plemićkih gradova, razumljiv je njihov smještaj na lako branjenim mjestima i njihov razmještaj unutar šire regije i države, što utječe na različitost i brojnost njihovih tipoloških oblika.¹

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj visinski plemićki gradovi uzdižu se u dva osnovna niza. Granični niz gradova pruža se dolinom Sutle. Počinje Samoborom, podignutim nešto južnije od utoka Sutle u Savu, zatim se nižu prema sjeveru Susjedgrad, Cesargrad, Veliki Tabor, Vrbovec, a još dalje na sjever u graničnom području su Trakošćan i Vinica, koja je smještena na posljednjim niskim obroncima prema dolini Drave. Ovom graničnom nizu pripada i Kostel, podignut na ulazu iz Sutinskog, uskog proboja rječice Kosteljne, kojom se iz doline Sutle ulazi u središnji prostor između rijeka Drave i Save. Ovi su gradovi imali u različitoj mjeri stratešku važnost čuvanja zapadne granice kraljevstva, granice koja se tu proteže s različitim značenjem od kasne antike do naših dana.

Drugi niz gradova koji je u povijesti imao nešto drugačiju zadaću dijeli po sredini prostor između rijeka Drave i Save, a okomit je na sutlanski niz plemićkih gradova. Nastavlja se na Kostel, a dalje prema istoku nižu se Krupina te gradovi na južnim vrhovima i obroncima Ivanščice: Lobor, Oštre, Belac, Milengrad i Grebengrad. Kamenica, Lepoglava (Gorica) i Bela sa sjeverne strane Ivanščice nadziru dolinu Bednje i prijelaze preko Ivanščice. Malim i Velikim Kalnikom ovaj se niz nastavlja istočnije na Kalničku goru. U dolini Drave leže nizinski gradovi Varaždin, Toplica, Ludbreg, na koje se dalje istočnije nastavljaju podravski nizinski gradovi.

Ovaj sustav plemićkih gradova nije osmišljen i ostvaren u nekom kraćem razdoblju kao cjelovit projekt, nego je postupno nastajao i stalno se razvijao. Život u jednim prestao je prije nego što su drugi izgrađeni, kao što je to slučaj npr. s Vrbovcem i Velikim Taborom.

Kostel, kojim se ovdje bavimo, izdvaja se među

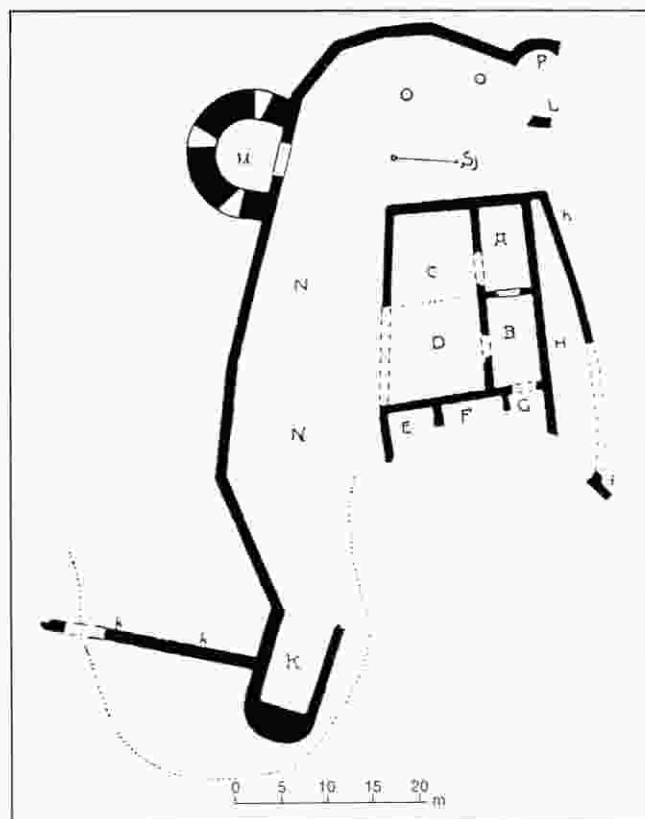
¹ Tako, na primjer, u jednoj od najholje razrađenih tipologija plemićkih gradova, pri čijoj je izradi osnovni kriterij bio točniti oblik, plemićki su gradovi podijeljeni u dvije osnovne skupine: jedanaest podskupina i devetnaest vrsta. *Lexikon des Mittelalters* I. München - Zürich, 1983, 957 - 1004.

zagorskim visinskim plemićkim gradovima zahvaljujući dvjema osobitostima. Prvo, Kostel je skoro puno stoljeće bio sjelo obitelji Keglević, u to doba jedne od najutjecajnijih hrvatskih plemićkih obitelji, što je razmjeno dugo razdoblje ako se podsjetimo koliko su često neki drugi gradovi mijenjali svoje gospodare. Drugo, potkraj prve četvrtine 16. st. počelo je temeljito pregrađivanje ne samo gradske jezgre nego je moderniziran cijeli njegov obrambeni sustav, nakon čega je grad potpuno prilagođen suvremenim zahtjevima obrane. Zahvaljujući tome, veći je dio njegovih struktura iznimno važan za proučavanje razvoja hrvatskog civilnog graditeljstva na izmaku srednjeg i početku novoga vijeka.

U stručnoj literaturi na Kostel je prvi upozorio Emil Laszowski². Razmjerno sažeto donosi prikaz njegove povijesti, ali što nam je još važnije, donosi nam najranije podatke o njegovu izgledu i stanju krajem prošlog stoljeća. Dok kasniji istraživači za prvi spomen Kostela u nekom od povijesnih izvora uzimaju 1334. godinu ne usuđujući se pritom točnije odrediti vrijeme njegove izgradnje, Laszowski zaključuje: "Najmanje je smjelo utvrditi, da je grad Kostel osnovan negdje u 13. vijeku. Uzme li se u obzir samo ime grada, to nas sve podsjeća na češko porijeklo. Stoga smijemo opravdano nagadjati da je Kostel zasnovan između godine 1260. do 1264....Sva je prilika da ga je sagradio koji velikaš Otokarov, ili možda sam kralj Otokar te je tako dobio češko ime. Sličan slučaj imamo sa Samoborom."³ Kao što vrijeme njegove gradnje pomiče najdublje, u drugu pol. 13. st., tako i njegovo napuštanje stavlja najkasnije, na kraj 18. st.

U opisu grada donosi nam nekoliko vrijednih podataka. Svakako je najvažniji onaj o polukružnoj kuli o tome da je "još prije deset godina stajao svod u ovoj kuli." Laszowski je još vidio "mali prozor" na kojem je uklesana godina 1530. Ovaj podatak prvi donosi Kukuljević⁴, no ni jedan ni drugi ne određuju mjesto gdje se nalazio taj prozor. "Grad sam je nadvisivao veliku okruglu kulu, te bijaše na sprat i na dva krila. Još se raspoznaju prozori i vrata, što je sve djelomice porušeno i zarašteno. Raspoznaju se i unutrašnje odaje, kojih nije bilo baš odviše"⁵. U ovom dijelu njegova opisa začuđuje tvrdnja da je stambeni dio jednokatan, jer su još uvijek dobro očuvani posebno dijelovi unutrašnjeg zida drugog kata, a tada je stanje zidova bilo neusporedivo bolje i prizemlje manje zatrpano nego što je to u naše doba. Još je jedan važan podatak u njegovu opisu ruševina grada: "Na vanjski zid u dvorištu bijahu nekoć prislonjene manje zgrade, valjda štale ili spremnice, od kojih se i danas vide djelomice ruševine".

Vjekoslav Klaić nakon zemljopisno-povijesne crtice sutlanskog porijekla⁶ objavljuje najstarije povijesne

Sl. 1. Tlocrt Martina Pilara

Abb. 1. Grundriß von Martin Pilar

isprave iz arhiva obitelji Keglević, ukupno 86 isprava izdanih do bitke na Mohačkom polju, a koje se čuvaju u Arhivu Hrvatske akademije. U opširnom uvodnom tekstu prilaže povijesnicu obitelji Keglević od početka pa do njegovih dana, čime daje i znatan doprinos i za razmatranje uloge Kostela u ono doba kada ga posjeduju Keglevići⁷.

U Izvještaju o radu Zemaljskog povjerenstva za očuvanje spomenika u g. 1911. Gjuro Szabo izrađuje prvu topografsku spomenika kulture kotara Klanjec i Pregrada, gdje između ostalih plemićkih gradova obrađuje u osnovnim crtama i Kostel.⁸ Nijeće bilo kakvu vezu Kostela s rimskim razdobljem, a odbacuje i mogućnost da je građen za vrijeme kralja Otokara, "ma da je Kostel danas još u češkom jeziku oznaka za isprva očito utvrdenu crkvu". Napominje da je Kostel "pravi sredovječni grad" koji se prvi put spominje 1334. Kada Szabo posjećuje Kostel, nema više prozorskog okvira s uklesanom godinom 1530. Grad opisuje prema oznakama na tlocrtu (Sl. 1), koji u prilogu donosi zajedno s fotografijom preuzetom od Laszowskog.⁹ Spominje trag kamina u prostoru A te uočava određene sličnosti u smještaju i organizaciji grada s

2 E. LASZOWSKI, *Hrvatske povijesne građevine*, Zagreb, 1902, str. 19 - 24.
3 LASZOWSKI, n. dj., str. 20
4 IVAN KUKULJEVIĆ SARGIŃSKI, *Nadpisi sredovječni i novovjekni na crkvah, javnih i privatnih sgradah i t.d. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1891, str. 99.
5 LASZOWSKI, n. dj., str. 20.
6 VJESKOLAV KLAJĆ, *Sutla, Zemljopisno-povijesnička crtica, Hrvatsko kolo*, Zagreb 1910, str. 120 - 150.

7 VJESKOLAV KLAJĆ, *Acta Keglevichiana, Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium*, XLII, Zagreb, 1917.
8 GJURO SZABO, *Izvještaj o radu Zemaljskog povjerenstva za očuvanje spomenika u g. 1911.*, *Vjesnik HAD*, Zagreb 1912, str. 212 - 214.
9 Tlocrt radi arhitekt MARTIN PILAR, član Povjerenstva, a nekoliko crteža Kostela u pogledu s više strana radi slikar BRANKO ŠENO, konzervator Povjerenstva.

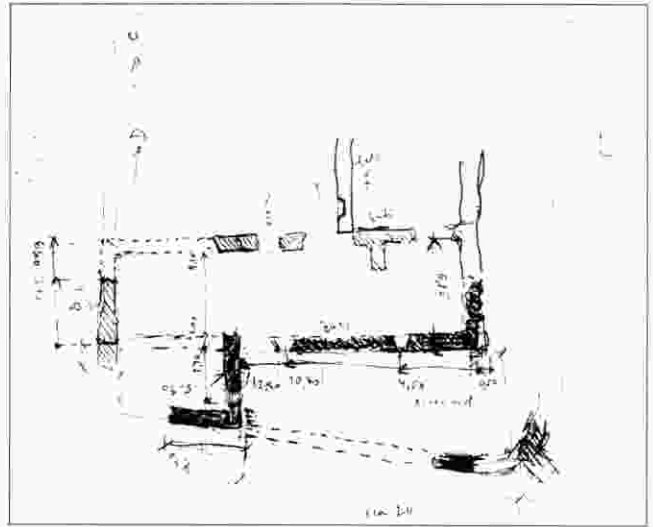
Cesargradom ("ni jedan ni drugi nemaju branič kulu"). Pilarov tlocrt, do sada jedini tlocrt Kostela, prikazuje dosta netočno njegove vidljive zidane strukture. Pogrešni su odnosi između njegovih dijelova, debljine zidova su ujednačene, a što je najzanimljivije, zbog nečega tlocrt nije dovršen. Istočno krilo palasa (oznake E,F,G) nije nacrtano do kraja, nedostaje istočni vanjski zid s dijelom pregradnih zidova i jače istaknutim dijelom E, a što se još uvijek dobro vidi i u naše doba nakon više od osamdeset godina dobro vidi. Ovaj nedostatak Szabo nije otklonio ni u skoro deset godina kasnije izdanim Sredovječnim gradovima, u kojima je opis grada pojednostavljen i sažetiji.¹⁰

ANDELA HORVAT obrađuje jedinicu Kostel u Enciklopedijama,¹¹ a nešto više podataka donosi u Pregledu spomenika kulture općine Pregrada¹². Za razliku od LASZOWSKOG, a kao i SZABO, ime Kostela izvlači iz latinske riječi castellum, dok o vremenu njegove gradnje samo kaže da se spominje od 1334.¹³

Kao što povjesničari nisu jedinstveni u određivanju početka života na Kostelu, jednako je tako različito njihovo mišljenje o vremenu napuštanja Kostela. Iako potvrdu o gradnji kurije u Gorici nalazimo u jednom dokumentu tek 1667. godine postoji mišljenje da su je "sagrađili Keglevići krajem 16. st. spustivši se s utvrđenog Kostela u dolinu".¹⁴

U ljeto 1953. ekipa Konzervatorskog zavoda Hrvatske prvo i do sada jedino sustavnije sagledavanje Kostela. Zadovoljavaju se Pilarovim tlocrtom, pa ga samo dopunjuju na onom dijelu koji je nedovršen, no i te dopune ostaju samo u gruboj terenskoj skici (Sl. 2.). Opisuju grad i snimaju niz fotografija, a što je posebno važno, pretežno onoga dijela koji će se uskoro iza toga urušiti. Njihov je prilog to vrijedniji što je sačuvano vrlo malo starije grafičke dokumentacije i fotodokumentacije.¹⁵

Jedini crteži Kostela tek su nešto malo stariji od prve fotografije koju donosi LASZOWSKI. MILAN ŠENOVA crta 1888. Kostel u pogledu s jugozapada i jugoistoka te u panorami negdje sa sjeverozapada, sa župnom crkvom sv. Mirka u prvom planu iznad koje se izdiže obris Kostela (Sl.3a i Sl. 3b).¹⁶ ŠENOVA je najviše pozornosti posvetio crtežu, koji prikazuje ruševine grada u pogledu s jugozapada. Najbolje se ističe okrugla kula i dio obrambenog zida zapadno od nje, koji je danas očuvan u znatno manjoj mjeri. Oštećenja kule jednaka su kao i na najstarijoj fotografiji, pa se može zaključiti da se svod kule, za koji LASZOWSKI piše da se urušio "prije desetak godina",

Sl. 2. Terenska skica dopune Pilarova tlocrta koju je izradila grupa konzervatora u jednoj akciji 1953. Zbirka dosjeka Zavoda za zaštitu kulturne i prirodne baštine u Zagrebu.

Abb. 2. Arbeitsskizze der Ergänzung zum Grundriß von Martin Pilar, erstellt von einer Konservatorgruppe im Rahmen einer Initiative von 1953. Aktensammlung der Anstalt für den Schutz des Kultur- und Naturerbes in Zagreb

urušio prije 1888. Zapadni dio obrambenog zida znatno je viši, uočava se jedan potpuno očuvani otvor pri vrhu zida, ali gusti potezi perom ne omogućavaju bilježenje većeg broja detalja, posebno krajnjeg zapadnog dijela, koje je zaklonjeno raslinjem. Liniju kruništa zapadnog unutrašnjeg obrambenog zida, koji zatvara malo dvorište ispred palasa, crtano je ravnom i čvrstom crtom, pa se može zaključiti da je taj zid u to doba bio sačuvan u čitavoj visini. Iza njega znatno se izdiže jedan ugao palasa, najvjerojatnije jugozapadni ugao prostora koji Szabo označuje kao B. To bi značilo da je istočni dio palasa znatno nadvisivao zapadni, koji je danas znato njegov znatno bolje sačuvan dio. To potvrđuje i manji crtež, koji prikazuje grad u pogledu s jugoistoka, no začuđuje da se na njemu u prvom planu snažnije ne ističe kula koju Szabo označuje kao K. Proporcije glavne baterijske polukule nisu nacrtane korektno, donji niži dio kule nacrtan je veći od gornjeg, što je obrnuto od onoga u što se možemo uvjeriti na terenu. Jednako je tako prejako zakrivljen nacrtan južni obrambeni zid, a druga polukula nacrtana je u perspektivi i proporcijama vrlo loše. Čitav položaj nadvisuje izrazito visoki i vitki ostatak jednog dijela palasa male tlocrtné površine u obliku slova "U", a koji djeluje kao polovica nekakve kule. Na najmanjem crtežu,

10 GJURO SZABO, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1920, str. 73.

11 *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, Zagreb, 1964, 3, str. 228. Isti je tekst ponovljen u *Likovnoj enciklopediji Jugoslavije*, Zagreb 1987, str. 201.

12 ANDELA HORVAT, *Pregled spomenika kulture općine Pregrada i okolica, Kaj II - III*, str. 170, Zagreb 1985.

13 Mažuranić također drži da su svi takvi toponimi u vezi s lat. castrumom. VLADIMIR MAŽURANIĆ, *Pravno-povijesni rječnik*, 1, 528, Zagreb 1975.

14 A. HORVAT, Š. HABUNEK MORAVAC, N. ALERŠIĆ, *Dvorce i kurije sjeverne Hrvatske, Stanje i mogućnosti njihovog uključivanja u savremeni život*, Zagreb 1970, str. 28. Isti podatak preuzima od

njih Mladen Obad Šćitaroci, *Dvorce i perivoji Hrvatskog zagorja*, Zagreb 1991, str. 58, a Adamček navodi da se "Krapinski grad 1610. spominje kao ruševina, a u boljem stanju nije bio ni Kostel". J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj*, Zagreb 1980, str. 439.

15 Zbirka dosjeka i Fototeka Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine.

16 Izvornik Šenovinih crteža čuva u Grafičkoj zbirci Arhiva Hrvatske, a objavio ih je J. ADAMČEK u knjizi *Seljačka buna 1573.*, Zagreb 1973, str. 35 i 137. U grafičkoj zbirci Uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine čuva se blok Gjure Szabe vel. 16,8x20 cm u kojem su uz neke druge crteže i crteži plemićkih gradova Kostela, Oštrca, Lobora, Milengrada, Belca. To su njegovi preslici crteža MILANA ŠENCIL.

na kojem se iznad župne crkve sv. Mirka izdiže sjeverno pročelje grada, zapravo samo njegova čvrsta pravilna jezgra, uz sjeverozapadni ugao na sjevernom zidu Šenoa crta dva otvora.

Posebno su vrijedni podaci koje nam pruža skroman broj fotografija i crteža koji ne samo da dopunjuju opise LASZOWSKOG i SZABE nego ih dijelom i ispravljaju, jer bismo posebno pogrešne zaključke mogli izvući iz SZABOVA opisa. Najstarija je fotografija ona koju donosi LASZOWSKI, a približno je iz istog vremena i fotografija iz 1895. koja se čuva u fototeci Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine (Sl. 3). Na objema se fotografijama vidi da se urušio srednji dio zapadnog zida, unutrašnjeg dijela grada, a u pozadini iznad velike polukružne kule jasno se razabiru nazubljeni završeci zidova istočnog krila gradske jezgre, palasa, no oni su na ovim fotografijama ipak znatno niži nego u doba kada kostelske ruševine crta ŠENOVA. Na fotografiji iz 1895. uočava se još cijeli jugoistočni ugao istočnog krila palasa, pa se može zaključiti da su kostelske ruševine kada ih je posjetio LASZOWSKI djelovale vrlo dojmljivo. To je LASZOWSKOM bio bez dvojbe temeljni poticaj da Kostel uvrsti u prvu knjigu o hrvatskim povijesnim gra-đevinama. Prema opisima nekih drugih gradova znamo da je SZABO opisivao njihovo stanje u

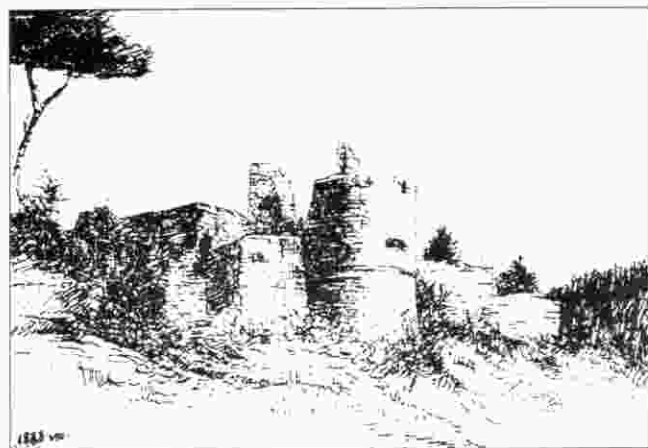

Sl. 3.c. SZABOV preslik Šenoinih crteža. Grafička zbirka Zavoda za zaštitu kulturne i prirodne baštine.

Abb. 3. c. Szabos Nachbildung von Szabos Zeichnungen. Grafikensammlung der Anstalt für den Schutz des Kultur- und Naturerbes in Zagreb

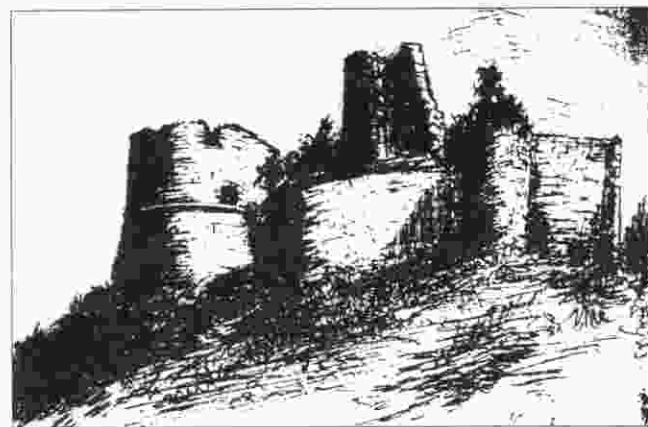
pravilu lošijim nego što je ono stvarno bilo. Na južnom i zapadnom potezu vanjskog obrambenog zida od vremena MILANA ŠENOVA nisu se dogodile značajnije promjene.

Slijedi niz fotografija snimljenih 1953. u spomenutoj akciji Konzervatorskog zavoda. Na fotografiji snimljenoj s ceste dominira visoki, potpuno ravni, sjeverni zid palasa, tada sačuvan još u punoj visini i dužini, a koji se urušio šezdesetih godina (Sl. 5). Na njemu nema, što je razumljivo jer se radi o sjevernoj strani, nikakvih otvora, osim onih neposredno uz sjeverozapadni ugao. To su mali otvori na oba kata. Perforiranost zida otvorima u jednoj osi i gotovo po čitavoj visini vjerojatno je bitno utjecala na stabilnost ovog zida i na njegovo urušavanje. Isti se zid dobro razabire na zračnoj snimci iz 1954. godine, a što je posebno zanimljivo, na fotografijama se posebno ističe visoki zid južnog dijela istočnog krila palasa. Na petnaestak fotografija snimljeno je zide palasa, posebno pomno unutrašnja strana sjevernog zida s pojednostima kamina na prvom i drugom katu, što je ključna dokumentacija za izradu idealne rekonstrukcije tog dijela grada (Sl. 6 - Sl. 7).

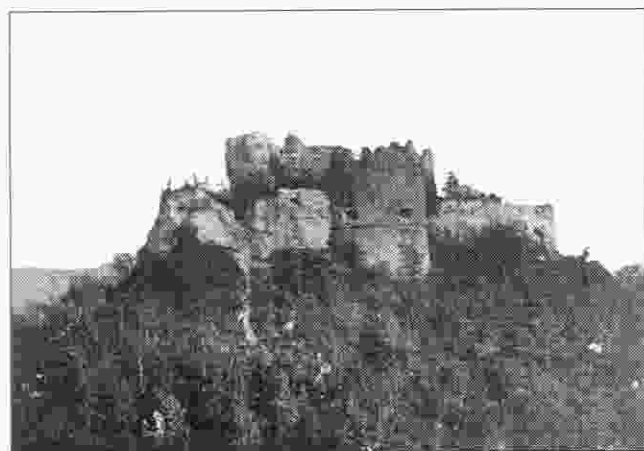
Sl. 3.a. Pogled na kostelske ruševine s jugozapada. Crtež MILANA ŠENOVA iz 1888. Grafička zbirka Arhiva Hrvatske.

Abb. 3. a. Blick auf die Kostel-Ruinen vom Südwesten. Zeichnung: MILAN ŠENOVA, 1888. Grafikensammlung des Archivs Kroatiens

Sl. 3.b. Pogled na kostelske ruševine s jugoistoka. Crtež MILANA ŠENOVA iz 1888. Grafička zbirka Arhiva Hrvatske.

Abb. 3. b. Blick auf die Kostel-Ruinen vom Südosten. Zeichnung: MILAN ŠENOVA, 1888. Grafikensammlung des Archivs Kroatiens

Sl. 4. Pogled na Kostel s jugozapada (1895.). Fototeka Zavoda za zaštitu kulturne i prirodne baštine u Zagrebu.

Abb. 4. Blick auf Kostel-Ruinen vom Südwesten (1895). Fotothek der Anstalt für den Schutz des Kultur- und Naturerbes in Zagreb

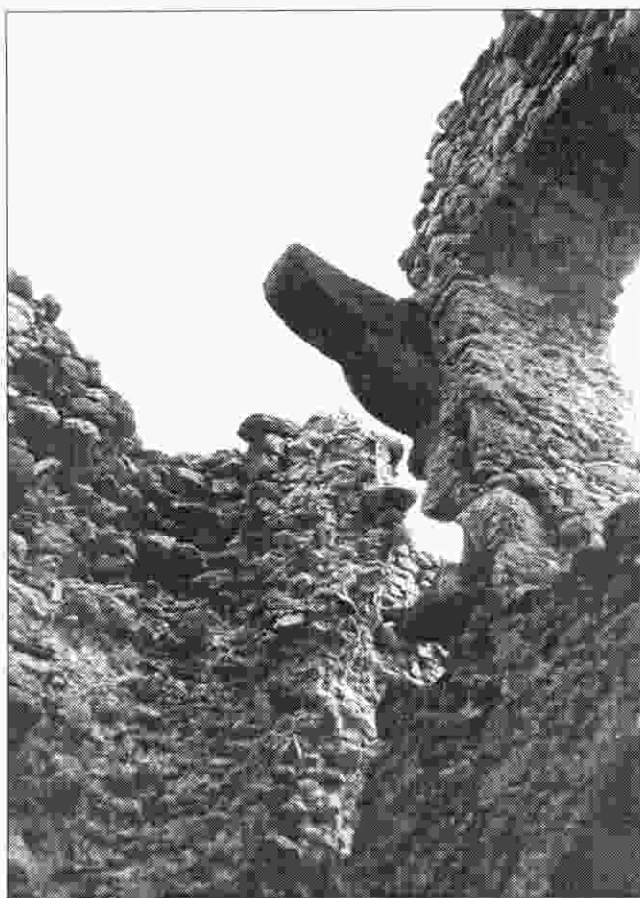
Sl. 5. Pogled sa sjevera na plemićki grad Kostel. Snimljeno 1953. Foto-teka Zavoda za zaštitu kulturne i prirodne baštine u Zagrebu.

Abb. 5. Blick vom Norden auf die Adelsburg Kostel. Foto 1953. Fotothek der Anstalt für den Schutz des Kultur- und Naturerbes in Zagreb

Sl. 6. Palas, pogled s istoka na zapadni dio sjevernog krila palasa. Desno se vide ostaci ugaonog kamina. Snimljeno 1953. Zavod za zaštitu kulturne i prirodne baštine u Zagrebu.

Abb. 6. Das Palais, Blick vom Osten auf den westlichen Teil des nördlichen Wünges des Palais. Rechts sind die Reste des Eckkamins zu erkennen. Foto 1953. Anstalt für den Schutz des Kultur- und Naturerbes in Zagreb

Sl. 7. Palas, unutrašnjost S1, ostaci kamina u SI uglu prvog kata. Foto-teka Zavoda za zaštitu kulturne i prirodne baštine u Zagrebu.

Abb. 7. Das Palais, Innenraum S1, Überreste des Kamins im SO Winkel des ersten Stocks. Fotothek der Anstalt für den Schutz des Kultur- und Naturerbes in Zagreb

Kostel u povijesti

Kostel se prvi puta spominje u povijesnim izvorima 1330. godine, kada Petar Gisingovac, s pridjevkom "Herceg", unuk Henrika II Gisingovca, dobiva "proventus pro suis castris Korpona, Koztol et Wzturich in confinio Teutonie in Zagaria".¹⁷ Zahvaljujući ovoj ispravi, doznajemo ne samo koje sve gradove u tome trenutku prima Petar nego da se na neki način strateško značenje ovog područja nije bitno promijenilo od vremena kada prvo Fridrik, a nakon njega Otokar, ugrožavaju zapadne granice kraljevstva; naime, izriječom se spominje da se spomenuti gradovi nalaze na granici s Njemačkom. U jednoj ranijoj ispravi Bela IV. dopušta 1247. Farkašu, sinu zagorskog župana Tome "de Zagoria", da "izgradi utvrdu koju je počeo graditi na svojoj zemlji."¹⁸ Farkašu, koji kasnije postaje zagorski župan, kralj dopušta da nakon toga ovu utvrdu pretvori u nasljedni posjed, sve u želji da granicu prema Teutoniji što bolje utvrdi i time je osigura od mogućeg novog njemačkog prodora.¹⁹ Je li možda Kostel ta utvrda koja se spominje u Belinjoj ispravi?

17 VIKOSLAV KLAJČ, Sutila, *Hrvatsko kolo*, Zagreb 1910, str.138.

18 NADA KLAJČ, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976, str. 323.

19 Rodoslovlje zagorskih župana 13. st., vidi u V. KLAJČ, *Krapinski gradovi...*, str. 9.

Petar je uz ove gradove koje je primio spomenutom ispravom, morao u posjedu držati i neke druge, čije spominjanje nije bilo potrebno u ovoj ispravi. Za nas je važno, da nam ova isprava potvrđuje kako tada utvrda Kostel već nedvojbeno postoji. Dokle sežu počeci života na Kostelu, vrlo je teško ustvrditi bez potvrde u pisanim povijesnim izvorima i bez provedenih arheoloških istraživanja. Na sadašnjem stupnju poznavanja početka razvoja državnog i crkvenog organiziranja ovog prostora, nemoguće je točno odrediti može li se njegov nastanak povezati najranije s vremenom prvog otvorenog sukoba njemačkog i ugarskog interesa na ovom prostoru, odnosno sukoba između austrijskog hercega Fridrika II i Bele IV ili čak pomaknuti gradnju njegovih najstarijih struktura u predtatarsko razdoblje.

Sljedeći se put Kostel spominje u popisu župa zagrebačke biskupije 1334.²⁰ I ovaj nam podatak indirektno potvrđuje pretpostavku da gradnju kastruma Koztol, smještenog neposredno iznad župne crkve sv. Mirka, moramo svakako smjestiti najkasnije u 13. stoljeće.

Klaić zaključuje da Petar II Gisingovac nije dugo držao spomenute gradove i zagorsku knežiju, jer ih je već u prvim godinama svoje vladavine kralj Ljudevit Veliki potpuno stavio pod svoju kontrolu. Zagorska knežija i njezini gradovi, dakle i Kostel, ostaju u kraljevskoj vlasti sve do kraja stoljeća, kada kralj Sigismund postupno cijelu zagorsku županiju (zajedno s gradovima Varaždinom, Vinicom, Vrbovcem, Lohorom, Oštrcem, Belcem, Trakošćanom, Lepoglavom, Cesargradom, Kostelom i Krapinom) daruje celjskom knezu Hermanu II.²¹ Herman ne samo da je zagorski knez nego je i baro regni Hungarie, a što je za njega od iznimne važnosti, on potpada samo pod kraljev sud. Nakon što sljedeće godine Sigismund potvrđuje svoju darovnicu i za Hermanove sinove Fridriha i Ludovika te njihove nasljednike, Celjski drže Kostel zajedno s ostalim posjedima u Slavoniji sve do izumrća svoga roda 1456. Lomljenjem njihova grba na Ulrikovu sprovodu, uz riječi "Danas grofovi Celjski i nikad više", simbolično je označen kraj te, još nedugo prije toga, jedne od najmoćnijih plemićkih porodica čitavog ovog dijela Europe.²² Ulrikova udovica Katarina sljedeće godine prodaje Kostel zajedno s ostalim zagorskim posjedima svom privrženom kapetanu Ivanu Vitovcu.²³ Ipak se čini da Vitovec nije odmah ušao u posjed Kostela, jer su ga odmah nakon Ulrikove smrti zaposjeli Andrija Kreigh i Weisprocheri. Kralj Matija Korvin potvrđuje Vitovcu 1463. sve zagorske posjede te mu dodjeljuje naslov zagorskog grofa, a sljedeće godine u posjed ga uvodi zagrebački kaptol.²⁴

Nakon Ivanove smrti 1468. njegova imanja nasljeđuju sinovi Juraj i Vilim, koji ih drže sve do 1485. Tada im kralj zbog nevjere oduzima sve posjede u Slavoniji, a Kostel zauzima kraljev vojskovođa Jakov Zekel de Kevenuda. Nedugo zatim kralj Matija daruje Ivanu Korvinu brojne gradove, među kojima je i Kostel. Nakon kraljeve smrti hrvatski i ugarski staleži na Saboru u Požunu potvrđuju Ivanu Korvinu ranije stečene posjede, među kojima se posebno navodi Kostel,²⁵ u čiji je stvarni posjed došao tek 1494., nakon što je bio primoran bogato nagraditi Zekela. Oko 1500. Ivan Korvin zalaže Kostel Weispacheru, čija ga udovica drži sve do 1513. U međuvremenu je umro Ivan Korvin, a njegova se udovica Beatrica udaje za Jurja Brandenburškog, čime on dolazi u posjed svih nekadašnjih Korvinovih imanja. Juraj Brandenburški nudi Weispacherovoj udovici otkupninu za Kostel, koju ona uporno odbija, dok kralj Ladislav istodobno trguje s Kostelom dajući ga u zakup Vuku Pilzbergeru, koji stvarno nikada nije ušao u njegov posjed. Nakon što je Weispacherova udovica primila u grad Kostel kraljevog neprijatelja Hermana Janovskog, kralj Ludovik joj ga oduzima i konačno 1517. potvrđuje Jurju Brandenburškom pravo na grad. Juraj postupno rasprodaje svoje posjede u Slavoniji, pa tako prodaje i Kostel 1523. Petru II Kegleviću.²⁶

Sve do ovog događaja u kostelskoj povijesti nema ništa posebno. Kostel ima iste vlasnike, dijeli istu sudbinu kao i brojni drugi plemićki gradovi u ovom dijelu Slavonije. Vidimo da je on skoro cijelo 15. stoljeće bio u rukama Celjskih i Vitovaca. Teško je reći koliko su zanimanje oni pokazivali za ovaj grad, jesu li u njemu držali samo svoju posadu, a svu brigu o gradu prepustili kaštelanu, od kojega očekuju da grad održava sa što manje izdataka. Ipak, poznavajući moć prije svega Celjskih, izuzetno veliku graditeljsku aktivnost na svim posjedima u vrijeme kada su ih oni održavali, moramo pretpostaviti da su Celjski ipak morali ostaviti znatnog traga i na kostelskim građevinskim strukturama i opremi grada. Ali se zato vrlo malo moglo promijeniti u onih tridesetak godina koje su slijedile nakon Vitovaca. Možda su Weispacherovi mogli biti ti koji su nešto uložili u grad, nešto promijenili ili dogradili u njemu, no to se na ovom stupnju istraživanja teško može dokazati. Velike promjene Kostel doživljava odmah nakon što ga kupuje Petar II. Keglević, koji ga, nema nikakve sumnje, temeljito pregrađuje, dograđuje i oprema.

Petar II. možda je najznačajnija ličnost u čitavom rodoslovlju Keglevića.²⁷ Sin je Šimuna II., koji je osim njega

20 JOSIP BUTURAC, Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, *Starine*, 59, 1884, str. 50.

21 Prvo poveljom izdanom 14. kolovoza 1397. Sigismund Herman II. za izuzetne zasluge daruje Varaždin, tri dana kasnije drugom poveljom Varaždinu priključuje Vinicu i Vrbovec, čime su spojeni njihovi posjedi u Štajerskoj i Kranjskoj s novostečenim gradom Varaždinom. Konačno, trećom darovnicom 1399. dobiva Herman čitavu zagorsku knežiju i gradove: Krapinu, Lohor, Oštre, Belce, Trakošćan, Lepoglavu, Kostel i Cesargrad.

NADA KLAJČ, *Zadnji knezi Celjski u deželah Sv. Krone*, Celje 1982, str. 27. V. KLAJČ, *Povijest Hrvata*, II, Zagreb 1981, str. 330.

22 V. KLAJČ, *Povijest Hrvata*, III, Zagreb 1981, str. 341.

23 IVAN KUKULJIVIĆ SARCINSKI, *Njeko gradine i gradovi u Kraljevini Hrvatskoj*, II, Zagreb 1869, str. 4. Ovu kupoprodaju potvrđuje i njemački car Friedrich ispravom od 10. studenog 1459.

24 EMI LASZOWSKI, Ban Ivan Vitovec, *"Prosvjeta"*, god. 1898, 1-4.

25 V. KLAJČ, *Povijest Hrvata*, IV, Zagreb 1981, str. 199.

26 V. KLAJČ, *Acta...*, str. 72.

27 Keglevići potječu od Budislava Prkalja, koji se prvi put spominje 1332. u jednoj ispravi bana Mladena Bribirskog. Djedovina im je u dolini rijeke Zrmanje, između Obrovca i Zvonigrada, su sjedištem u Kegel-gradu ili Keglević gradu. Poslije 1412. ova se obitelj po Budislavovom unuku Kegli naziva Keglević, a od 1436. imaju pridjevnik Porički ("de Porychen"). KLAJČ, *Acta...*, str. XIX.

imao još sina Ivana i kćer Jelenu. Jelenin muž Juraj Mikuličić izjavljuje pred kninskim kaptolom 1494. da je posinio njezina brata Ivana, od kojeg je primio 5000 zlatnih forinti. Ovaj mu je novac bio nužan za podmirenje troškova puta u Rim i za lijekove jer je bio slaba zdravlja. Zato on njemu prodaje, poklanja i zapisuje sva svoja imanja i gradove. Time su Keglevići stekli nove posjede, koji su se tada prostirali u pet županija, a što je najvažnije, novi su posjedi sjevernije, u krajevima tada nešto sigurnijim od Turaka. Ivan od tada nosi pridjevak "Bužinski", a kako nije imao potomaka, sva njegova imanja nasljeđuje Petar II.²⁸

Kralj Ladislav u Košicama 19. svibnja 1494. nalaže kaptolima u Kninu i Zagrebu da Petra Keglevića uvedu u posjed zapisanih mu imanja i gradova, što je zagrebački kaptol izvršio u svibnju, a kninski u srpnju sljedeće godine.²⁹ Godine 1521. Petar se proslavio u borbi protiv Turaka kao jajački ban³⁰, a kada sljedeće godine Turci osvajaju Knin, Keglevići gube posljednja svoja imanja u dolini Zrmanje te posjede u kninskoj i ličkoj županiji.

Petar II. prisiljen je ovaj gubitak nadoknaditi kupnjom imanja u tada još sigurnim dijelovima zemlje.³¹ Ženi se Barbarom, kćerkom Jurja od Stražemana, i s njom ubrzo nakon toga boravi u Požunu. Tu se 21. prosinca 1523. sastaje u kući gradanina Mihajla Egereza s Jurjem Brandenburškim, od kojeg kupuje gradove Kostel i Krapinu sa svim pripadnostima za 13000 zlatnih forinti. Ove posjede i gradove kupio je za sebe, svoju ženu i svoje potomke, a isplatu je trebalo izvršiti u tri rate do Jurjeva sljedeće godine.³² Pozamašnu ugovorenu svotu Petar očito nije mogao skupiti i isplatiti u tom roku, što ne čudi, jer je nekoliko mjeseci ranije kupio još neke velike posjede, a ni od kupovine gradova u požeškoj županiji nije prošla ni godina dana. Zato je našao sukupca Mihajla Imbrekovića do Središća³³, koji je pred kraljem u Budimu u srijedu iza Tijelova 1524. isplatio Jurju Brandenburškom preostalih 6500 zlatnih forinti. Istodobno su pred kraljem i njegovim službenicima Petar i Mihajlo ugovorili način na koji će dijeliti kupljene posjede. Ispravom izdanom u Budimu 14. srpnja 1525. potvrđuje kralj da svaki

od njih uzima po jedan grad, a onaj koji će uzeti Kostel dobit će od drugog sukupca 500 zlatnih forinti za popravak grada.³⁴ Iz toga se mora zaključiti da je Kostel u to doba bio zapušten i u stanju koje je zahtijevalo nužne popravke. Nama mora biti posebno zanimljivo zbog čega se Petar odlučio da Kostel - a ne Krapina - bude sijelo njegove obitelji, mjesto u kojem će stalno živjeti obitelj ove velike ličnosti hrvatske povijesti.

Petar Keglević imao je osam sinova, od kojih je samo sedmi sin, Šimun imao potomaka. Prvorodenu jedinu kćer Anu oženio je Gašparom Ernuštom, koji je, po KLAČEVOJ ocijeni "možda najbogatiji sin u tadanjem hrvatskom kraljevstvu".³⁵ Zanimljivo je da svadba nije obavljena u Kostelu nego u Šapcu, kaštelu koji je Petar podignuo nasuprot gradu Krapini, a odatle su mladenci otputovali u grad Čakovec. Iste je godine Ana ostala udovica, a kako je Gašpar bio posljednji od roda Ernušta, njegova su imanja morala pripasti kralju. S time se očito nije želio složiti Petar, koji je zaposjeo sve Ernuštove gradove i posjede. Kada ih nije ni nakon nekoliko ponovljenih zahtjeva predao kralju, Ugarski Sabor na zasjedanju u Požunu 9. studenog 1542. određuje rok od dva mjeseca u kojem mora predati sva Ernuštova imanja i gradove, a ukoliko u tom roku to ne izvrši, proglasit će ga nevjernikom te osuditi na gubitak svih posjeda, gradova i života. Usprkos tome, Petar drži i sljedeće četiri godine zaposjednuta imanja i gradove, od kojih neke kralj ustupa Nikoli Šubiću Zrinskom.³⁶ Tek 2. rujna 1546. ban Nikola uz pomoć Petrova ljutog protivnika, vlasnika grada Krapine i nedugo prije toga postavljenog kapetana Luke Sekelja, uspijeva zarobiti Petra i njegove sinove Gašpara i Matiju prilikom pokušaja bijega iz opsjednutog Čakovca. Petru ne preostaje ništa drugo nego da odmah preda Čakovec i Štrigovu, a Zrinski nekoliko dana kasnije pušta njegove sinove, službenike, poslugu i stoku da se povuku u Kostel. Nakon što su njegovi sinovi predali Durdevac, Prodavić i Koprivnicu i nakon što je Petrov najstariji sin Juraj zatražio od kralja milost bar za sebe i ostalu braću, kralj im potvrđuje sva imanja, osim polovice Krapine,

28 Nakon smrti Martina Frankopana kralj Bužim daruje Jurju Mikuličiću. Za Bužim Lopašić kaže da je "golem i prostran grad, najveći na Krajini" (LOPAŠIĆ, *Gradovi u Bihačkoj krajini*, Zagreb 1890, str. 140), a Čiro Truhelka da je "možda jedan od najsavršenijih ratnih gradjevinu u Bosni" (ČIRO TRUHELKA, *Naši gradovi*, Sarajevo 1904, str. 36.). Prema zapisu glagoljicom na kamenoj ploči koja je nekada bila uzidana iznad ulaza u grad, a sada se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu, moglo bi se zaključiti da je Juraj sagradio Bužim ("Ta grad sazidat iz fundamenta izabrani knez Juraj Mikuličić..."). LOPAŠIĆ zaključuje da je taj kamen postavljen nakon Jurjeve smrti. U svakom je slučaju Bužim daleko stariji, a Juraj ga je proširio i pojačao izgradnjom vanjskog obrambenog prstena. Sukob sa susjednim Memićima, koji se je razbuktao 1485. Zbog spora oko zajedničkih međa, po svemu sudeći završio je za Jurja tragično deset godina kasnije. Na takav zaključak upućuju riječi na spomenutoj ploči: "Hrvati ga za nenavisti hercegom Ivašem pogubiše." LOPAŠIĆ, n. dj., str. 141.

29 V. KLAČIĆ, n. dj., str. 45.

30 Kada je 1525. Husaribeg s 20000 vojnika navalio na Jajce, "od Husaribega bijaše još bolji junak Petar Keglević, koji je sa šakom ljudi, ali nadabnat heroizmom, koji nas sjeća termopilskih junaka, ostao stalan proti dvostrukom neprijatelju - proti Turaka i gladi, koja je gradom zavladała." ČIRO TRUHELKA, *Kraljevski grad*

Jajce, Povijest i znamenitosti, Sarajevo 1904, str. 33.

31 Početkom svibnja 1523. Bernardo i Ivan Tumpić zalažu Petru Kegleviću za 1000 zlatnih forinti polovicu gradova Vranograč, Podvizid i Čavicu (KLAČIĆ, Acta..., str. 61). Iste godine kralj mu dodjeljuje pravo da 25 godina smije vaditi na području Bužima zlato, srebro, bakar, željezo, olovo i kositar te ih preradivati uz određena davanja kraljevskoj komori. Sljedeće godine dolazi on u posjed Novigrada, Bijeće Stijene i Lobora. Iz pisma Pavla Kerečenija, kojim on javlja iz Križevaca da je kastelan Kamengrada Mihajlo Petrović sa svojim ljudima napao Petra Keglevića kada je iz svoga grada Čakovca putovao u Budim, doznajemo da je Petar posjedovao i ovaj grad, što-više, da se iz njega kreće na kraljev dvor. V. KLAČIĆ, Acta..., str. 59, 61, 78, 84.

32 V. KLAČIĆ, Acta..., str. 72.

33 Nema sumnje da je Petar za sukupca odabrao osobu u koju je imao dovoljno povjerenja. Nikola Imbreković od Središća upisuje 13. lipnja 1492. Jurja Mikuličića u bratovštinu Sv. Duha u Rimu te ga tom prigodom naziva svojim poodimom. Može se pretpostaviti da su i dalje nakon Jurjeve smrti ostale dobre veze između Imbrekovića i Jelene, odnosno njezine braće.

34 KLAČIĆ, Acta..., str. 86.

35 V. KLAČIĆ, *Hampovica*. VHADNS IX, 1907, 192 - 193.

36 V. KLAČIĆ, *Povijest Hrvata*, V, Zagreb 1981, str. 215 - 216.

koju je nešto ranije ustupio luki Sekelju. Zalaganjem Ferdinandova sina, kralja Maksimilijana, ispravom izdanom u Beču 14. listopada 1548. kralj vraća Petru svoju milost uz ograničenje: "da bude u rukama i vlasti svojih sinova, pa da boravi u kojem gradu njihovu, koji oni označe, ali da nikada ne izlazi iz njega."³⁷ Nema nikakve sumnje da je Petar odveden u Kostel i da iz njega ne izlazi skoro do kraja 1550, kada kralj ukida svoju prethodnu zapovijed.³⁸

Iz slijeda ovih događanja vidi se da je Kostel nakon što ga je kupio Petar, bio sjedište njegove obitelji, on u njemu zajedno s brojnom obitelji živi te se nužno mora zaključiti da ga je određenim građevinskim zahvatima prilagodio svojim potrebama i zahtjevima vremena. Pa i svi idući događaji u ovom stoljeću upućuju na zaključak da je Kostel i dalje sjedište njihovih imanja.

Petar II. Keglević, jajački ban od 1520. do 1522. i hrvatski ban od 1537. do 1542., posljednji se put spominje u jednom pismu kralja Ferdinanda 15. studenog 1554. Vjerojatno nedugo iza toga umire u svome gradu Kostelu. Da je pokopan u župnoj crkvi u Pregradi, svjedoči nadgrobna ploča od koje je ostao sačuvan samo gornji dio sa složenom reljefnom kompozicijom.³⁹

Sva Petrova djeca bila su ugledni i obrazovani ljudi. Franjo je rano određen za svećenički poziv, imao je osam godina kada ga je kralj imenovao opatom u Topuskom. Gašpar je bio u službi Ferdinandova sina Maksimilijana, čak je neko vrijeme bio gubernator Španjolske, a umro je kao kraljev stolnik. Juraj se također bavio državnim poslovima u Beču i Požunu. Petar i Šimun studirali su prvo u Beču, a poslije u Padovi, o njihovu se obrazovanju brinuo Juraj Drašković, kasniji zagrebački biskup. Nikola je neko vrijeme imao visok položaj u Ugarskoj. Godine 1563. sva tri živa Petrova sina prisustvuju u Požunu krunjenju Maksimilijana II. za ugarsko-hrvatskog kralja, a Matija je u ceremonijalu krunjenja nosio bugarsku zas-

tavu. Šimun je predsjednik banskog oktovalnog suda i neko je vrijeme nadzornik radova na utvrđivanju slavon-
skih gradova.⁴⁰ Šimun, koji je jedini od osam Petrovih sinova ostavio potomke, umire 1579. biva pokopan kao i njegov otac u Pregradi.⁴¹

Nakon dugih sporenja sa Sekeljima, početkom veljače 1581. do temelja je srušena njihova utvrđena kurija Šabac i zaposjednuta njihova polovica posjedovanja Krapine.⁴² Nakon 1584. u ispravama se više ne spominje ni posljednji, najmlađi, Petrov sin Matija.

Zahvaljujući Šimunu, nastavila se loza Keglevića. S prvom ženom Sofijom Ratkay nije imao djece, dok je s drugom, Magdalenom Petew de Gerse, čija je obitelj držala Belu i Ivanec, imao četiri sina i kćer. Najstariji sin Ivan III. proširit će svoja imanja na Ugarsku i time osnovati ugarsku granu Keglevića. Konačno 1609. Keglevići dolaze u posjed cijeloga grada Krapine sa svim njegovim pripadnostima, kada ih Fridrik Sekelj za 78000 forinti zalaže Ivanu III. i njegovoj ženi Suzani Bay, čime je završen dogogodišnji spor između ovih obitelji.⁴³ Ana, kći Ivana III., žena je Sigismunda Erdödyja, utemeljitelja franjevačkog samostana u Krapini, a njezin brat Franjo III. sa svojom družinom prati kralja Ferdinanda II. na putu u Njemačku, za što mu se kralj primjereno odužuje.

Nakon što su potpuno ovladali Krapinom, Kostel postupno za Kegleviće gubi ono značenje koje je imao u 16. st. Godine 1643. spominju se neke oranice uz kuriju Dubravu nedaleko od Pregrade, a 1667. Stjepan ugovara sa svojim nećakinjama Juditom, Elizabetom i Barbarom neke radove na gradnji kurije u Gorici ili Dubravi.⁴⁴ Opalo je zanimanje za življenje u starom Kostelu, a intenzitet života polako se s Kostela spušta u dolinu. Iako Kostel nije vrletan grad, iako mu je pristup razmjerno lagan te iako je prije stotinjak ili nešto više godina temeljito obnovljen i moderniziran, život je u dolini postao privlačniji. No, nema sumnje, Kostel nije napušten naglo;

37 V. KLAJČ, Acta..., LII.

38 No i dalje ostaje ograničenje njegova kretanja, jer se on smije kretati po svim svojim posjedima i obilaziti sve svoje gradove, ali ne smije odlaziti u tuđe gradove i posjede.

39 Postojeća župna crkva Blažene Djevice Marije u Pregradi sagrađena je 1818. uz stari, gotičku župnu crkvu, koja je nakon toga porušena. U sjeverni zid svetišta ugrađene su unutar jedne cjelovite kompozicije ploče trim nadgrobni spomenika, a koje potječu iz starije crkve. Najgornja polukružna ploča pripada nadgrobnom spomeniku Jurja Gorupa, varaždinskog podžupana (umro 1680.). Ispod nje je donji dio Petrove nadgrobne ploče sa složenom reljefnom kompozicijom. S lijeve strane raspeća kleči vitez u oklopu, a na podu uz koljeno odložena mu je kaciga. Očito je to Petar II. Keglević. S lijeve su strane dva manja klečeća lika, nesumnjivo djeca, a iznad njih su trake s imenima Ana i Suzana. Iza njih kleči žena, očito Petrova žena. S nasuprotne strane iza Petra je sedam manjih klečećih likova, iznad kojih su također trake s imenima Ivan, Petar, Gašpar, Juraj, Franjo, Nikola i Šimun. Teško je objasniti zašto nema i osmog Petrovog sina, a isto tako koga predstavlja Suzana.

Slična rješenja nalazimo na nadgrobnim pločama u Štajerskoj. Tako su npr. vrlo slični epitafi Hansa Halera (1572.), Blaža i Georga Creatscha (oko 1569.) pa i Sigismunda von Tattenbacha (oko 1594.). Iako je Petrova ploča nastala prije ovih u Mariboru i Slovenskim Konjicama, ona ne samo da je kvalitetniji kiparski rad nego ima i zreliju kompoziciju. (E. Čevc, *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Ljubljana 1981, str. 116-122).

Najdonja ploča dio je epitafa Petrova sina Šimuna. Veći dio ploče zauzima dugački latinski natpis, a s desne je strane grb. U štiti su simetrično smještene dva drveta, oko kojih se uvijaju zmije okrenute jedna prema drugoj. Dolje između njih je ptica, a iznad je kruna.

40 V. KLAJČ, Acta..., LVIII.

41 U župnoj crkvi u Pregradi na spomenutoj ploči latinski je natpis koji u prijevodu o. Vladimira Vlašića glasi: "Nadgrobni spomenik velemožnog Šimuna Keglevića od Bužina. Umro u Krapini 17. prosinca 1579. i pokopan 22. prosinca.

Poštedi, stranče humak: Šimun sam Keglević tu

Često onima i nskog roda poželih počinak ja

Al što ću ako koga ništa ne dirne ovoga natpisa molba?

Tu neka ga gane to što zbog domaće zlobe ležim tu!

No krepak sam, doduše ne životom nego častima pun.

Tek jednom rodu domovine nemio bih.

A čestitost mi suzama potvrdi domovina, puk i plemstvo.

To sud je iskrena duha.

Kažem ko kobno znamenje: plačem ko dječak prvi udahnuh dah.

I plućiv mi život bi zbog otetog zavičaja.

Pa sud u plaču mrijem, da neoplakano ne bi ostalo ništa.

Ovo je udes ljudskog roda.

Mogao sam nepobjednim smatrat se ja, da nije pobjedila smrt,

Pa nije me pobjedila, već dapače - oslobodila."

42 V. KLAJČ, *Krapinski gradovi...*, str. 26.

43 V. KLAJČ, *Krapinski gradovi...*, str. 16.

44 V. KLAJČ, Acta..., LXX.

život se u njemu gasio polako. Možda je neko vrijeme služio samo kao ljetna rezidencija, a u nedalekoj Gorici Keglevići su provodili hladniji i neugodniji dio godine. Do kada se odvijao život unutar kostelskih zidina i kada je zauvijek ugašena vatra u njegovim kaminima, nemoguće je zaključiti bez provedenih arheoloških istraživanja. No nema sumnje da je Kostel i u 18. stoljeću, makar dijelom, služio onome zbog čega je građen.⁴⁵

Položaj, opis i stanje kostelskih ruševina⁴⁶

Kada se iz Pregrade krene cestom prema sjeverozapadu i dolini Sutle, ubrzo se uđe u 3 km dugo sutinsko, uski gorski klanac kroz koji se probija rječica Kosteljna. Ubrzo, nakon što se uđe u sutinsko, s južne lijeve strane uočavaju se ruševine Kostela, sagrađenog na jednom od vrhova Kostelja, brda koje se nastavlja na Kuna goru (Sl. 8). Dobar je to strateški položaj kojim se nadzire ulaz u Sutinsko, a time istodobno u cijeli središnji prostor Hrvatskog Zagorja. Na putu do grada prvo se dolazi do kasnobarokne kapele Ranjenog Isusa,⁴⁷ a malo dalje i do župne crkve sv. Mirka⁴⁸, uz koju je, osim baroknog župnog dvora, staro i novo groblje. Sve upućuje na zaključak da se na putu do grada stalno krećemo po starom putu, a to znači da se i nekada moglo kolima, stalnim blagim usponom, doći do vrha livade podno grada (kota 380 Sl.9). Od livade do vrha treba svladati još visinsku razliku od samo 25 m, što se postiže danas uskom stazom koja se jednolično uspinje do samoga gradskog zida.

Sl. 8. Zračna snimka iz 1954. Fototeka Zavoda za zaštitu kulturne i prirodne baštine u Zagrebu.

Abb. 8. Luftaufnahme von 1954. Fotothek der Anstalt für den Schutz des Kultur- und Naturerbes in Zagreb

45 Vidi bilješku 14. Istina jest da se u kupoprodajnom ugovoru s Fridrikom Sekeljom kaže da je grad (Krapina) dijelom porušen, a dijelom oštećen. No, da je ta ocjena pretjerana i vjerojatno u funkciji nečega drugog, a ne vjernog opisivanja stanja, moramo zaključiti po zbivanjima koja su se u tom gradu odvijala nedugo prije toga. U gradu su održani Hrvatski sabori god. 1598., 1599., 1600., 1605. i 1607., a u njemu umire 1624. hrvatski ban Toma Bakac Erdödy.

46 Terenski dio istraživanja, fotografsko i arhitektonsko snimanje izvedeno je vlastitom inicijativom tijekom srpnja i kolovoza 1994. Fotografska dokumentacija pohranjena je u Fototeeci Restauratorskog zavoda Hrvatske.

47 Ova kapela centralnog tlocrta podignuta je 1800. U sjeverozap-

Zaravnjen vrh brijega na kojem je sagrađen grad (kota 405 m)⁴⁹ ima elipsoidan oblik (70 x 30 m), s vrlo strmom sjevernom, južnom i istočnom padinom brijega, pa je pristup gradu moguć samo sa zapada preko spomenute livade te dalje po izohipsi strme južne padine, neposredno ispod obrambenog zida i polukružne kule. Ovakav pristup gradu mogao se je lako nadzirati i još lakše braniti. Sa zapadne strane (Sl. 10), gdje je padina najblaža, pristup zidovima grada umjetno je otežan kratkim ali dubokim usjekom (grabom), čime se istodobno prilikom gradnje dobio veći dio kamena za gradnju grada, dok su se preostale potrebne količine dobile opet na samom mjestu gradnje, unutar grada, prilagodavanjem terena zahtjevima graditelja. Tako je na najbolji način riješen problem prijevoza velike količine materijala potrebnog za gradnju. Ovakvom racionalizacijom znatno je smanjena najčešće najviša stavka u troškovima gradnje.

Kostelske građevinske strukture po njihovim osnovnim značajkama dijelimo na dvije osnovne grupe: vanjski obrambeni zid s kulama i unutrašnji dio - gradsku jezgru s palasom (Sl. 11).

I. Vanjski obrambeni zid s kulama

U gradnji vanjskog obrambenog zida uvijek su se u najvećoj mjeri nastojale iskoristiti sve pogodnosti koje je pružala konfiguracija tla, kako bi se pospješila njihova obrambena zadaća i što više smanjili troškovi gradnje. Istodobno je time određen oblik i tipološka pripadnost određenoj grupi plemićkih gradova.

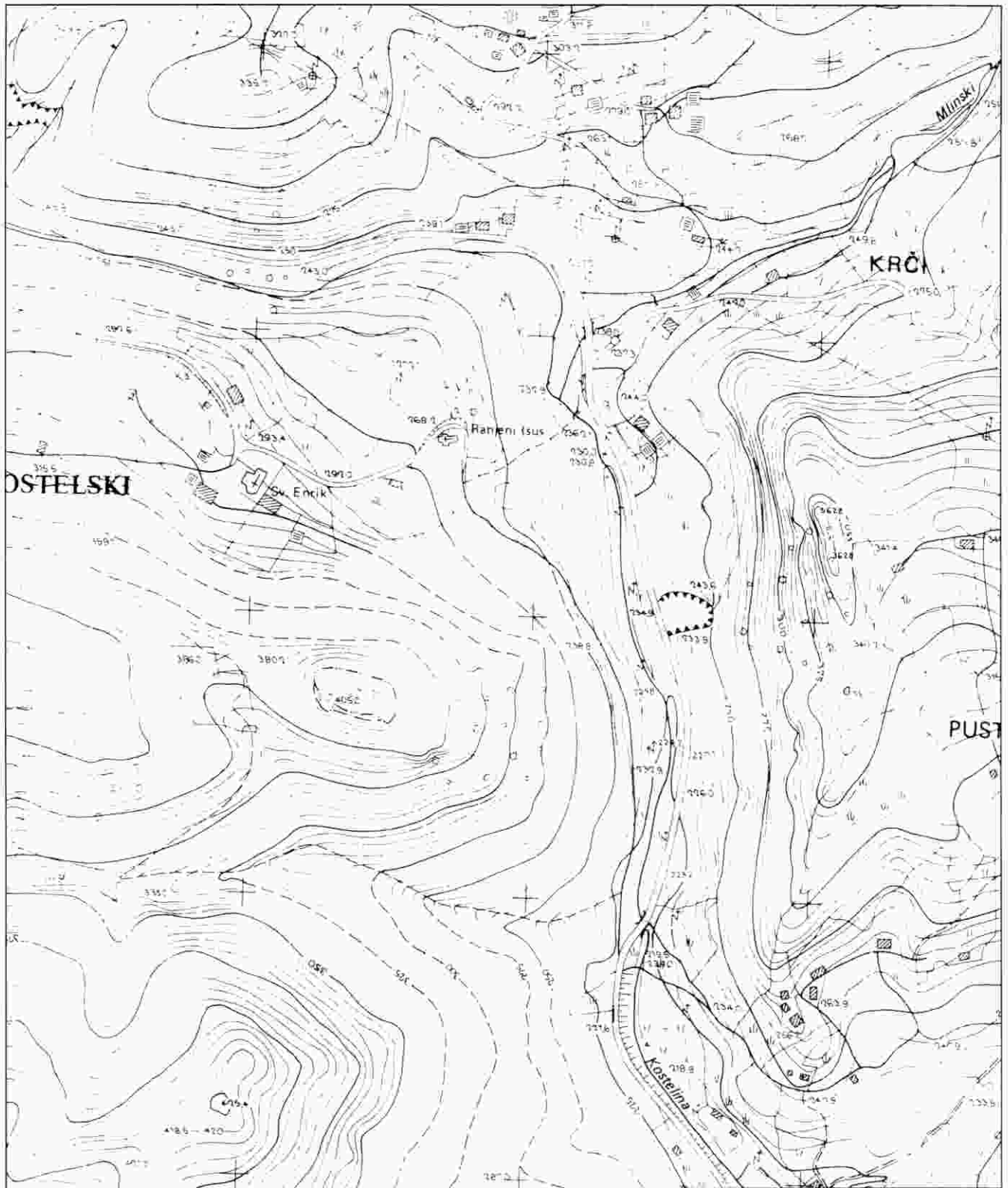
Visoke i mjestimično gotovo okomite stijene i strme padine brijega, posebno sa sjeverne strane grada i nešto manje s istočne, odredile su smjer pružanja vanjskog obrambenog zida, smještaj ulaza u grad, raspored izvornih i kasnije dograđenih polukula te smještaj gradske jezgre.

Gradska jezgra s palasom i pripadajućom infrastrukturom zauzima veći dio sjeveroistočnog unutrašnjeg prostora grada (B). Sjeverni zid gradske jezgre (S) time je u prvo vrijeme bio i vanjski zid grada, jer na ovom mjestu nije praktički bilo moguće nikakvo iznenađenje u obliku neprijatelja. Jednako je tako u gradnji obrambenog sustava istočnoj strani posvećena manja pozornost. No zato je s najvećom pomnjom građen obrambeni zid na zapadnoj (Z) i južnoj strani grada (J), gdje je postupno ostvaren dobar sustav obrane, koji je očuvan u znatnoj visini na cijelom ovom potezu vanjskog obrambenog zida. S vanjske je strane njegova prosječna visina oko 5 m, dok s unutarnje strane nema vidljivog lica zida,

padni ugađ kapele ugrađeno je više spolija, između kojih se ističe glava konzole s nosom. Sačuvana dužina konzole je 33 cm, visina 30 cm, a širina 29,5 cm. Kapela je u izrazito lošem stanju, pa se može očekivati da se u skorašnjoj obnovi naide u zidu još neke zanimljive spolije. Nema dvojbe da je kapela građena kamenom kostelskoga plemićkog grada.

48 Kasnobarokno-klasičistička župna crkva sv. Mirka podignuta je uz srednjovjekovnu crkvu koja se spominje 1334.

49 Kostel je u odnosu na ostale obližnje zagorske gradove podignute na osrednjoj visini. Od njega su niži Krapina (240-280), Vrbovec (381) i Grebengrad (373), a viši su Milengrad (457), Cesargrad (481), Belec (540) i Oštre (745).

Sl. 9. Državna karta, područje plemićkoga grada Kostela. Mj. 1:5000

Abb. 9. Staatliche Karte, das Gebiet der Adelsburg Kostel.

osim na dijelu unutar glavne baterijske polukule.

Bez istraživanja unutrašnje strane obrambenog zida nemoguće je sagledati sve njegove značajke i slijed svih promjena koje su se događale na njemu. Stariji je bez sumnje vanjski dio, a sva podebljanja zida koja su uslijedila tijekom stoljeća izvedena su s unutrašnje strane zida. Debljina tih starijih dijelova zida jest 114 cm (zapadni

zid), odnosno 120-130 cm (južni zid unutar velike baterijske polukule).

Danas se vanjski obrambeni zid može pratiti kontinuirano u duljini od 80 m, od sjeverozapadnog ugla grada, koji osigurava polukula ZK, gdje je strmina brijega možda najveća, pa sve do spoja s jugoistočnom ugaonom polukulom (JK). Sa sjeverne strane ove polukule očuvan

Sl. 10. Pogled s jugozapada na grad nakon sječe šume. Snimio Drago Miletić u ožujku 1995

Abb. 10. Blick vom Südwesten auf die Stadt nach dem Baumschlag. Foto: D. Miletić, März 1995

je samo vrlo kratki dio zida unutar kojeg je bio ulaz u grad, zapravo danas su na tome mjestu iznad površine vidljiva samo tri ugaona kamena na mjestu posljednjeg loma obrambenog zida starije građevinske mijene grada (a).

Zapadni dio obrambenog zida (z) počinje sjeverozapadnom polukulom, a završava velikom baterijskom polukulom (BK). Ovaj oko 25 m dugački zapadni obrambeni zid ne pruža se pravocrtno, nego se na jednom mjestu lomi.

Na mjestu loma ostaci su druge izuzetno male polukule (MK), ako se uopće polukulom može nazvati nešto što ima unutrašnji promjer samo 1,5 m (Sl. 10). Od ove, uvjetno nazvane, polukule sačuvan je samo otisak na kasnijoj ispuni, kojom je taj dio zapadnog zida pojačan s unutrašnje strane, a time je istodobno ona izgubila svoju nekadašnju zadaću. Lice i znatan dio jezgre ovog dijela obrambenog zida urušen je s objiju strana ove male polukule. Istočno od polukule, na vrhu je zida djelomično sačuvano skošenje istočne strane nekakvog otvora (b), čije se ni osnovne značajke ne mogu odrediti na temelju ovih oskudnih ostataka, no tu nam pomaže crtež M. ŠENOJE na kojem se ono vrlo dobro razabire.

Sjeverozapadna polukula (ZK) također je vrlo mala. Njezin je unutarnji promjer oko 4 m. Kao i kod male polukule i kod ove je sačuvan samo otisak, zapravo ispunja kojom je nakon gubitka svoje zadaće znatno pojačan prema zapadu najistaknutiji dio grada (Sl. 13). Od izvornog zida polukule s južne je strane sačuvan iznad površine samo s južne strane još vrlo malen njegov dio. Tek će buduća istraživanja moći odgovoriti na pitanje ne samo relativne kronologije izgradnje ovog dijela položaja nego utvrditi osnovne značajke sjeverozapadne polukule.

Južni dio obrambenog zida (j) sačuvan je u duljini od 51 m (sl. 14.). Zidan je priklesanim kamenom uslojenim u nejednolike i nepravilne redove. Između kula BK i JK dva su velika i dva manja urušenja zidnog platna. Unutar urušenja vidi se čvrsta lijevana zidna jezgra. S istočne strane velike baterijske kule ostaci su manjeg otvora (c) čiji se klesani ili zidani okvir okna nije očuvao, ali se može zaključiti da je imao ljevkast oblik s oknom u ravni

unutrašnje strane zida (Sl. 15). Na vrhu zida sačuvani su ostaci još jednog otvora (d), od kojeg je djelomično očuvana istočna strana okvira, sastavljenog od tri klesanca s ugaonim utorom (Sl. 16).

Istočni potez obrambenog zida nije vidljiv. Na spoju istočnog zida i jugoistočne polukule uočavaju se dva ugaona klesanca (Sl. 17), a dalje se smjer zida više ne može pratiti s potpunom pouzdanošću, no može se pretpostaviti da se pruža prema SI uglu I-3.

U posljednjoj fazi JK s južne je strane prigraden pregradni zid (k), sa zadatkom da prepriječi prilaz po pristupnoj izohipsi brijega prema istočnom, slabije zaštićenom, dijelu grada.

Jednako je tako sa sjeverne strane prigraden zid koji je u Szabovo doba vidljiv još uvijek u znatnoj dužini (l). Zid sa sjeverne i istočne strane zatvara najmanje dvorište C, a od njega je u naše doba vidljiv samo sjeveroistočni ugaon (lj) sačuvan na mjestu gdje on skreće prema jugu i vjerojatno se spaja s SI uglom I3.

Jugoistočna polukula

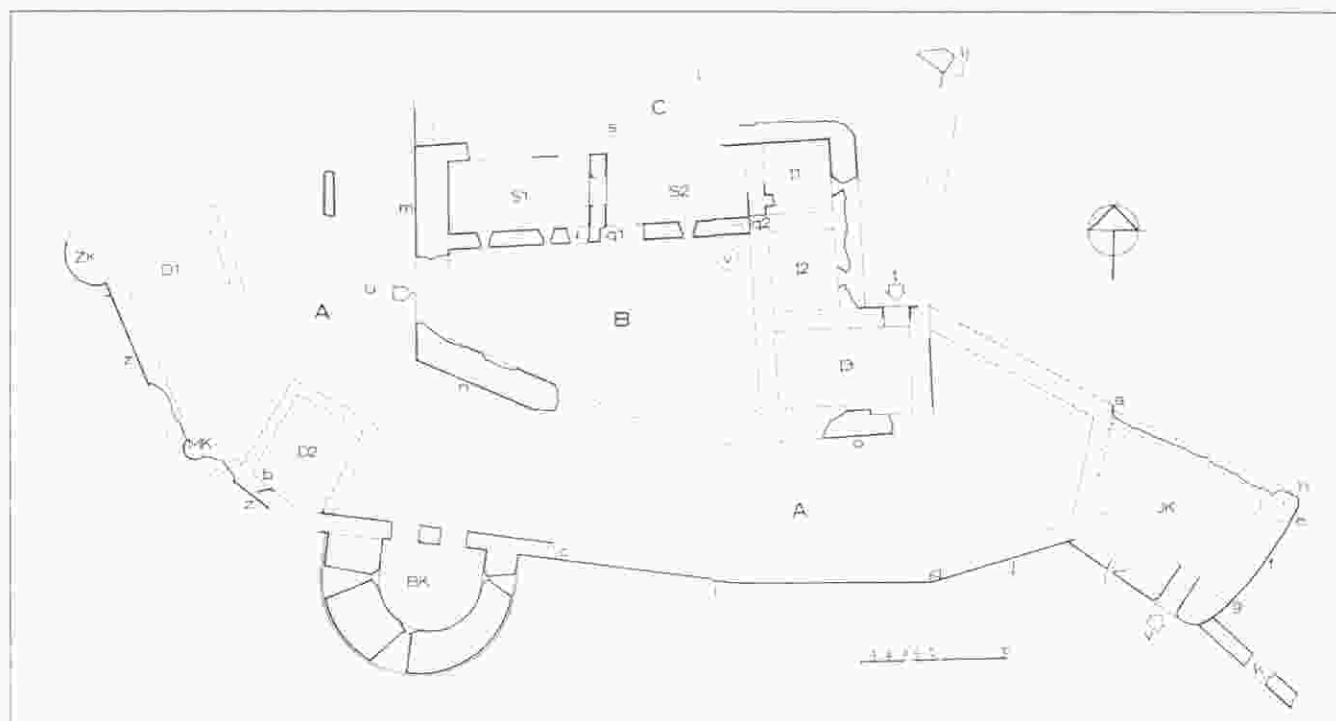
Jugoistočna polukula (JK) ima nepravilan pravokutan oblik sa zaobljenim uglovima. S istočne je strane dugačka 14,5 m, a s južne je široka 11,5 m. Nije istodobna s južnim obrambenim zidom, nego je kasnije prigradena. Jasno se razabiru dvije razvojne mijene:

a. Starija razvojna mijena

Zidovi polukule podignute na stijeni što se izdiže iznad okolnog tla debljine su samo 80-84 cm na istočnoj, odnosno 120 cm na zapadnoj strani (Sl.18). U prizemlju, s južne strane, ima tri otvora. Istočni i zapadni potpuno su očuvani, dok je okvir srednjeg urušen, a od njegove niše sačuvana je samo zapadna špaleta. Okna su izrazito uska i, razmjerno širini, visoka. Okvir istočnog otvora (e) isklesan je iz jednog velikog komada sedre u sredini kojeg je okno veličine 6x42 cm (1:7, Sl. 19). Zapadni otvor (g) ima okvir sastavljen iz četiri dijela, od kojih svi, osim nadvoja, imaju skošen vanjski rub. Veličina okna je 13x42,5 cm (Sl. 20). Na istočnom pročelju kule, neposredno uz SI ugaon, trag je još jednog otvora sličnih značajki (h). Nakon urušenja čitavog lica zida sjeveroistočnog pročelja, zajedno s većim dijelom zidne jezgre starije građevinske mijene polukule, povezana čvrsto s mladom strukturom ostala je očuvana samo ispunja niše ovog iz-vornog starijeg otvora. Na zapadnom pročelju također je djelomično sačuvan jedan izvorni otvor. Kameni okvir okna koji je bio ugrađen u ravni lica zida jest urušen, a njegov otisak odaje debljinu od 21 cm. Niša ovog otvora visine je 97 cm, a širine uz okno 37 cm. Ljev-kasto skošenje niše ovog otvora omogućuje dobru kontrolu nad gotovo čitavim potezom južnog zida, osim mrtvog ugla na spoju s obrambenim zidom.

b. Mlada građevinska mijena

Zidovi polukule znatno su pojačani s unutarnje strane, pa je sada zapadni zid polukule debljine 3,10 m. Svi su stariji otvori zazidani, a u prizemlju je otvoren novi ulaz (v) ili, što je vjerojatnije, stariji je ulaz preoblikovan. Niša

Sl. 11. Tlocrt

Abb. 11. Grundriß

vrata širine 1,56 m okomito je usječena u zid i segmentno je nadvijena. Otisak kamenog okvira vrata otkriva njegovu debljinu od 36 cm, a uz pretpostavku da širina pristupka kamenih dovratnika može biti najviše 10 cm, onda bi svijetla širina vrata iznosila oko 1,36 m.

Iznad ulaza otvoren je široki ljevkastil artiljerijski otvor koji omogućuje pokrivanje vatrom pristupa čitavom prostoru ispred južnog zida (Sl. 19). O djelotvornosti ovog artiljerijskog položaja govori vanjska širina ljevkastil niše od čak 340 cm.

Na vrhu polukule s nutarnje je strane zapadnog zida očuvana špaleta još jednog otvora, no osim njegova skošnja nema nikakvih drugih podataka za utvrđivanje njegovih osnovnih značajki.

2. Glavna baterijska polukula

Zaštitni znak po kojem su ruševine Kostela mnogima odmah prepoznatljive snažna je polukula BK, koja je s južne strane prigradena na stariji vanjski obrambeni zid (Sl. 22 - Sl. 23). O njezinoj jačini govore i osnovne veličine: vanjski promjer 13,20 m, unutrašnji 6,90 m (obje veličine izmjerene iznad razdjelnog vijenca) te još uvijek sačuvana visina zidova oko 18 m.

Kada je Pilar crtao njezin tlocrt, on nije uočio njezinu osobitost, a koja je rezultat maksimalne racionalizacije pri gradnji. Polukružni vanjski zid nije ujednačene debljine, kako ga je on nacrtao nego je na zapadnom dijelu, odakle se jedino mogla očekivati neprijateljska topnička vatra, zid debeo čak 3,87 m, a na istočnoj je gotovo upola tanji - 2,28 m. Dakle, ponavlja se jednako rješenje kao i kod polukule JK, koja također ima znatno pojačanu zapadnu stranu, odakle se jedino mogao očekivati mogući djelotvoran topnički napad neprijatelja.

Osim velikih dimenzija kule, snažan dojam u posjetitelju pojačava njezin cilindrični oblik. Donji dio kule od gornjeg dijela kamene polukružni kordonski vijenac visine 28 cm. Donji dio kule s južne je strane visok 7,7 m, ali je uz obrambeni zid, zbog velike strmine brjega, visine samo 1,80 m.

Unutrašnjost kule podijeljena je na tri razine. Najniža je razina danas zatrpana, a s vanjske se strane uočavaju tri pravilno razmještene puškarnice. Dok je srednja puškarnica, koja je okrenuta prema jugu, zazidana, istočna i zapadna mogu se sagledati samo s vanjske strane. Obje puškarnice imaju 18 cm široke svijetle otvore, istočna na 180 cm, a zapadna, zbog razlike u debljini zida, na 340 cm od vanjskog lica zida. Veličina obiju ljevkastil niša nadvijenih ravnim lukovima jest 170x50 cm. Ovim se puškarnicama moglo odlično pokrivati južni i zapadni dio obrambenog zida, odnosno zajedno s puškarnicama na ostalim polukulama, zaprečnom vatrom djelotvorno štititi pristup pripadajućem dijelu obrambenog zida.

Na drugoj su razini tri potpuno očuvana velika ljevkastil topnička otvora i jedna velika puškarnica. Visina ovog kata je 3,30 m, a osam rupa drvenog grednika vidljivo je na istočnoj strani kule. U zidu prema unutrašnjosti grada dva su pravilna urušavanja širine 1,80 i 1,90 m, što je rezultat urušavanja otvora koji su se morali nalaziti na tome mjestu, a od jednog je vidljiv malen dio špalete niše (Sl. 24). Veličina okna srednjeg topničkog otvora okre-nutog prema jugu jest 30x30 cm,⁵⁰ a širina ljevkastil niše 2,50 m. Neposredno ispod istočnog otvora s vanjske se strane vidi još jedan otvor, koji je najvjerojatnije rezultat promjene plana tijekom gradnje, kada je odmah zamijenjen većim topničkim otvorom. Iznad ovog

50 Veličina okna istočnog otvora je 28x30 cm, a zapadnog 32x27 cm.

Sl. 12. Zapadni vanjski obrambeni zid s polukulom MK. Snimio Drago Miletić u ožujku 1995.

Abh. 12. Westliche äußere Schutzmauer mit Halbturm MK. Foto: D. Miletić, März 1995

Sl. 14. Pogled s juga na južni vanjski obrambeni zid. Snimio Drago Miletić u ožujku 1995.

Abh. 13. Westliche äußere Schutzmauer mit Halbturm ZK. Foto: D. Miletić, März 1995

Sl. 13. Zapadni vanjski obrambeni zid s polukulom ZK. Snimio Drago Miletić u ožujku 1995.

Abh. 14. Blick vom Süden auf die südliche äußere Schutzmauer. Foto: D. Miletić, März 1995

istočnog topničkog otvora nalazi se puškarnica, čija je niša s unutrašnje strane veličine 105x55 cm, dok je veličina okna izvedenog u ravnini vanjskog lica zida 28x16 cm (Sl. 25).

Najviša treća razina ima tragove otvora samo prema jugu i istoku. Nadvoj i gornji dio niše južnog otvora urušeni su, a dno zatrpano. Unutrašnji uglovi niše očuvani su

Sl. 15. Pogled s juga na dio južnog vanjskog obrambenog zida neposredno uz baterijsku kulu. Snimio Drago Miletić u ožujku 1995.

Abh. 15. Blick vom Süden auf einen Teil der südlichen äußeren Schutzmauer unmittelbar neben dem Batterienturm. Foto: D. Miletić, März 1995

u visini od 2,00 m, a dno niše izdignuto je 57 cm iznad razine poda. Širina pravokutno usječene niše iznosi 1,66 m, dubina 1,15 m, a širina pristupka svjetlom otvoru 16 cm.

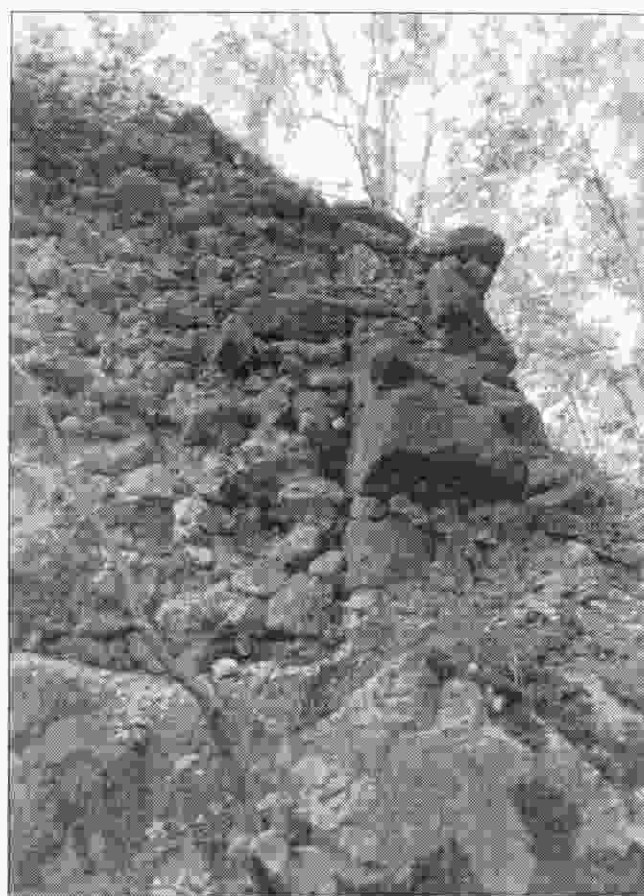
Za razliku od niše južnog otvora, niša istočnog pruža se u cijeloj dubini zida, a izdignuta je 20 cm iznad poda. Ostala je sačuvana gotovo potpuno samo južna strana niše u visini od 2,04 m, s pristupkom u ravnini vanjskog lica zida. Sa sjeverne strane na dnu niše razabire se trag druge špalete, što omogućuje izmjeru unutrašnje širine niše od 2,36 m.

Prema zapadnoj strani nema otvora, nego se u zidu vidi djelomično očuvana plitka niša koja je izdignuta 95 cm iznad poda, a visine je 207 cm. O načinu žbukanja unutrašnjosti govori nam sačuvana površina veličine 20x35 cm glatke i neravne žbuke, prebijeljene vapnenom bojom. Na mjestu dodira istočnog zida polukule i obrambenog zida na koji se prislonila zazidan je izvorni otvor obrambenog zida. Po sredini kule u unutrašnjem je zidu još uvijek vidljiva skošena špaleta otvora, možda neposredan ulaz na najviši kat kule iz dvorišta.

Sl. 16. Južni vanjski obrambeni zid, ostaci otvora j. Snimio Drago Miletić u kolovozu 1994.

Abh. 16. Südliche äußere Schutzmauer, Überreste der Schießscharte j. Foto: D. Miletić, August 1994

Sl. 17. Ugao a vanjskog obrambenog zida. Snimio Drago Miletić u kolovozu 1994.

Abh. 17. Ecke a der äußeren Schutzmauer; Foto: D. Miletić, August 1994

Prema razmjerno dobro sačuvanim dijelovima ove snažne baterijske kule zaključuje se da je kula imala tri razine. Prizemlje i prvi kat imali su ukupno sedam puškarnica i topničkih otvora, dok je drugi kat koji je bio prema svjedočenju Laszowskog presvođen, bio prvenstveno namijenjen ne obrani nego boravku posade, što potvrđuje raspored i značajke oba otvora te postojanje zidne niše.

II. Gradska jezgra s palasom

U unutrašnje usko dugačko zavojito dvorište A dolazilo se kroz polukuću JK. Izvrstan smještaj ulaza u grad omogućavao je njegovo lako nadziranje i vrlo djelotvornu obranu. Unutar vanjskog dvorišta A u prostranijem zapadnom dijelu naziru se ispod razine tla temelji dviju prigradnji veličine približno 6x7 m.

Gradska jezgra smještena je uz sjeverni obrambeni zid, koji je podignut iznad najstrmije padine na samom rubu zaravanka brijega. Od ovog dijela vanjskog obrambenog zida nema sačuvanih, iznad zemlje vidljivih, dijelova. Tločrtni oblik gradske jezgre neobično je pravilan za plemićke gradove, zapravo on je rezultat kasnijih vrlo temeljitih pregradnji i dogradnji, kojima je gradska jezgra poprimila neke značajke renesansnih kaštela.

Gradska jezgra (30x21 m) sastoji se od peterokutnog dvorišta B i palasa, čije je glavno sjeverno dvodijelno krilo (S) spojeno pod pravim kutom sa sporednim istočnim, trodijelnim krilom (I). Tri zida prema vanjskom dvorištu (m, n, o), koji su osiguravali gradsku jezgru, debljine su 2,30 m. Ulaz (u) je morao biti u zapadnom, 14,64 m dugačkom zidu (m), na mjestu gdje je sada više od 4 m široko urušenje zida (sl. 23). Jedino postojanjem u prizemlju većeg otvora može se objasniti ovo razmjerno usko a visoko urušenje 2,30 m debelog zida. Prema obliku površine dvorišta, vodospremnica se vjerojatno nalazila u njegovu sjeveroistočnom, a ne - kako je zaključio Szabo - u zapadnom dijelu dvorišta (V). Taj položaj logičan je i s obzirom na mogućnosti skupljanja vode obaju krovova palaša.

Zapadni i jugozapadni unutrašnji obrambeni zid spajaju se pod kutom od 114°. Uglovi su pojačani klesancima od pješčenjaka. Klesanci jugozapadnog ugla sačuvani su u visini od 10,10 m, dok su na sjeverozapadnom uglu sačuvani samo u visini od 2,54 m (Sl. 27 - Sl. 28). Jugozapadni zid (n) sačuvan je u duljini od 10 m, a dalji mu se smjer može pratiti samo prema obliku terena. Na ovom se zidu jasno uočavaju dvije strukture zida i čak tri građevinske mijene. Na oko 2,5 m od ugla pruža se jaka pukotina

Sl. 18. JI pročelje polukule JK. Snimio Drago Miletić u kolovozu 1994.
Abh. 18. SO Fassade des Halbturmes JK, Foto: D.Miletić, August 1994

Sl. 19. JI pročelje polukule JK, detalj e. Snimio Drago Miletić u kolovozu 1994.
Abh. 19. SO Fassade des Halbturmes JK, Detail e. Foto: D.Miletić, August 1994

Sl. 20. JI pročelje polukule JK, detalj g. Snimio Drago Miletić u kolovozu 1994.
Abh. 20. SO Fassade des Halbturmes JK, Detail g. Foto: D.Miletić, August 1994

Sl. 21. JZ pročelje polukule JK, ulaz i topnički otvor. Snimio Drago Miletić u kolovozu 1994.
Abh. 21. SW Fassade des Halbturmes JK, Eingang und Schießscharte. Foto: D.Miletić, August 1994

koja razdvaja dvije bitno različite strukture zida (Sl. 29). Lijevo, prema uglu, lice zida izidano je s izrazito puno ulomaka opeke i crijepa koji su ubačeni u reške između krupnijih kamenova u pravilnim redovima. Ovisno o visini zida koji se promatra, različite su značajke veznog materijala, na nekim mjestima preteže sitni tamni agregat, drobljenac, na drugima žučkasti pijesak sa svjetlijim krupnijim agregatom i s dosta grumena čistog vapna. S unutarnje strane unutar ove strukture u lijevanoj jezgri zida nalazi se razmjerno dosta krupnih komada opeke i crijepa. Desno od spomenute reške na licu zida uopće nema ulomaka crepova i opeka. Vezni je materijal znatno svjetliji, količina grumena čistog vapna veća, a upotrijebljena je i manja količina drobljene opeke. Unutar ove strukture, na oko 1 m iznad temelja, pravilan je ravni sloj veznog materijala debljine 4-8 cm, što je nesumnjivo rezultat kraćeg zastoja u gradnji. S unutarnje strane također su okrugle rupe od drvenih oblica skele, a četvrtaste rupe veličine 13x12 (dubine 50 cm) i 14x17 (dubine 70 cm) na međusobnom razmaku od 1,56 m u gornjem redu i druge dvije veličine 15x17 (dubine 20 cm) u donjem redu, upućuju na postojanje nekakve drvene konstrukcije prislonjene na ovaj zid.

Iako je južni zid jezgre sačuvan samo u vrlo kratkom potezu od 4,80 m, na njemu se također uočavaju dvije strukture zida koje dijeli okomita pukotina (Sl. 30). Zapadna struktura zidana je krupnijim kamenom, uglavnom bez upotrebe lomljenog crijepa ili opeke. Na vanjskom licu ima tragova "dersanja". U veznom je materijalu drobljenac vapnenca jednake boje kao i kamen koji je iskorišten za zidanje, veličina agregata je do 3 cm. Unutar ove strukture zida nema rupa od skele, ali se uočava nekoliko spoljia od sedre. Istočna struktura zidana je sitnijim kamenom i s razmjerno dosta krupnijeg lomljenog crijepa i opeke u reškama lica zida. Nema tragova dersanja, a boja žbuke nešto je toplija. Unutar zida vidi se nekoliko okruglih rupa o 11 cm. Visoko, pri vrhu zida sačuvana je jedina kruškolika puškarnica koja je koso položena na zid, sa zadatkom da zapriječi pristup zidu (Sl. 31).

1. Palas

Dvokrilni palas nije rezultat izgradnje u jednom građevinskom razdoblju nego je nastajao postupno, pri čemu je, čini se istočno krilo starije, a od sjevernog je starija istočna polovica.⁵¹ Ipak, to su tek prosudbe izvedene na temelju opažanja sačuvanih struktura iznad zemlje, a razumljivo je da bez provedenih sustavnih istraživanja nije moguće preciznije odrediti relativnu kronologiju gradnje pojedinih njegovih dijelova.

Općenito se može zaključiti da su unutar sjevernog krila bili najreprezentativniji prostori palasa, a da je istočno krilo bilo sporedno, namijenjeno gradskoj posadi, a dijelom i obrani. Zidovi zapadnog prostora sjevernog krila palasa (S1, Sl. 32) neusporedivo su bolje očuvani od ostalih dijelova, posebno od zidova istočnog krila koji su tek dijelom vidljivi na vrlo maloj visini (Sl. 33).

51 To se zaključuje prema pravilnim sudarnim plohanja mladih prislonjenih zidova na mjestima Q1 i Q2.

Sl. 22. Pogled s istoka na baterijsku polukulu BK. Snimio Drago Miletić u ožujku 1995.

Abb. 22. Blick vom Osten auf den Batterienhalturm BK. Foto: D. Miletić, März 1995

Ako podatke koje nam još uvijek pružaju zidovi palasa povežemo s podacima koje nam pruža arhivska građa, posebno fotodokumentacija iz 1953. godine, možemo s vrlo visokim postotkom vjerodostojnosti rekonstruirati posljednju mijenu glavnog dijela grada.

a. Sjeverno krilo palasa

Zapadni dio sjevernog krila palasa (S1) veličine je 9,50 (9,63)x4,80 m, a istočni (S2), od kojeg ga dijeli pregradni zid debljine 119 cm, veličine je 9,95 (9,56)x4,87 (5,05) m.

Najbolje je sačuvan pročeljni južni zid debljine 100-110 cm, koji u zapadnom dijelu ima sačuvane otvore prizemlja i dva kata (Sl. 34.). Na mjestu manjeg urušenja uz pregradni zid morao se nalaziti ulaz u prizemlje zapadnog dijela (r). Zapadno od ulaza su dva prozora s jako skošenim i planjkama nadvijenim nišama veličine 1,08x1,09 m i 0,97x1,01 m. Prema sačuvanom otisku s vanjske je strane u ravnini lica zida bio kameni okvir debljine 22 cm. U pregradnom je zidu vidljiv samo vrh zidanog polukružnog nadvoja otvora približne širine 1,9 m, koji je povezivao zapadni prizemni prostor s istočnim.

Na prvom su katu dvije prozorske niše širine 125 cm (Sl. 34). Segmentno nadvijene u zid ravno usječene niše visine su 2,20 m, mjereno od dna niše do pete segmen-

Sl. 23. Pogled s jugozapada na baterijsku polukulu. Snimio Drago Miletić u ožujku 1995.
 Abb. 23. Blick vom Südwesten auf den Batterienhalbturm. Foto: D. Miletić, März 1995.

tnog nadvoja niše. Kameni prozorski okviri nisu sačuvani, ali postoji vjerojatnost da se makar neki njihovi dijelovi nalaze u visokom sloju grube unutar dvorišta B. Samo 15 cm od zapadnog zida nalazi se niša trećeg otvora, širine 145 cm. Dio zida između ovog otvora i otvora na drugom katu koji se nalazi u istoj osi urušen je, što otežava točno određivanje svih njihovih značajki. Usprkos tome može se s potpunom pouzdanošću ustvrditi da su se ulazi u stambeni dio palasa prvog i drugog kata nalazili na ovim mjestima. Od nadvoja niše vrata prvog kata sačuvana je samo zapadna peta na visini od 204 cm od dna niše. S vanjske je strane ispod dna niše pravilna četvrtasta rupa 16x20 cm, koja se pruža uzduž čitave debljine zida, a pripada drvenoj konstrukciji vanjskog stubišta. Kameni okvir vrata kao i kod prozora nije sačuvan, nalazio se u ravni vanjskog lica zida, a njegov otisak odaje debljinu od 27 cm. Širina niše uz otisak kamenog okvira iznosi 1,26 m, pa uz pretpostavku da je kameni okvir imao uobičajen pristupak od 8 cm, njegova svjetla širina iznosila je 1,10 m.

Otvori drugog kata jednako su raspoređeni. Od oba prozora sačuvane su samo bočne strane okomito u zid usječenih niša, dok su nadvoji urušeni. Niše su znatno šire i više od donjih prozora. Niša istočnog prozora široka je oko 2,10 m, a zapadnog oko 1,95 m. Od niše ulaznih vrata smještenih kao i na prvom katu uz zapadni zid,

Sl. 24. Unutrašnjost baterijske polukule BK, pogled na sjeverni zid. Snimio Drago Miletić u kolovozu 1994.
 Abb. 24. Der Innenraum des Batterienhalbturmes BK, Blick auf die nördliche Mauer. Foto: D. Miletić, August 1994.

Sl. 25. Pogled izvana na istočne otvore baterijske polukule BK. Snimio Drago Miletić u ožujku 1995.
 Abb. 25. Blick von außen auf die östlichen Schießscharten des Batterienhalbturmes BK. Foto: D. Miletić, März 1995.

sačuvani su bočni dijelovi i segmentni sedrom zidani nadvoj. Visina niše u tjemenu nadvoja iznosi oko 2,30 m. S vanjske strane otisak je kamenog okvira koji je uzidan desetak centimetara iznad grednika. Neposredno ispod otiska praga dvije su četvrtaste rupe od drvenih greda, koje su trag vanjske drvene stubišne konstrukcije.

Pri vrhu 2,30 m debelog zapadnog zida konzolno strši malen ostatak sjevernog zida i unutar njega jako skošena niša nekakva otvora. Zahvaljujući jednoj fotografiji iz 1953. i Šenoinu crtežu, znamo da su se na tome mjestu u istoj osi nalazili otvori na prvom i drugom katu. Nema dvojbe da su se na tome mjestu nalazili vanjski zahodi (Sl. 35 i 5). Zapadni zid ima nekoliko pukotina koje se lepeza-asto šire od sjeverozapadnog ugla prema vrhu zida. Upravo ove pukotine objašnjavaju nam uzrok urušenja čitavog poteza sjevernog pročelja palasa. Naime, sjeverni je zid podignut na samom rubu zaravanka, na mjestimično okomitoj stijeni okrenutoj sjeveru, što je dovelo do njezinog postupnog pucanja i popuštanja pod teretom zida.

Sl. 26. Gradska jezgra, pogled s juga na zapadni zid. Snimio Drago Miletić u travnju 1992.

Abb. 26. Der Stadtkern, Blick vom Süden auf die westliche Mauer. Foto: D. Miletić, April 1992

Je li zid (1) koji zatvara sa sjeverne i istočne strane najmanje dvorište C podignut dijelom i s ciljem da stabilizira temeljnu zonu, na to pitanje također će odgovor moći dati samo buduća istraživanja.

Unutar pregradnog zida u prizemlju je širok otvor koji je oba prostora prizemlja povezivao u jedan veliki gospodarski prostor (Sl. 36). Iznad njega, točno u osi zida, nalazila su se vrata, od kojih je sačuvano dno i južna strana niše. Niša vrata je široka 1,45 m (1,27 uz otisak kamenog okvira), duboka 0,92 m, a visoka do pete nadvoja 1,94-2,01 m. Prema otisku u zidu, kameni okvir bio je debeo 25 cm. Pregradni se zid iznad prvog kata suzuje s istočne strane za 15-18 cm. Na južnom je zidu niz rupa od stropno-podnih grednika, koje nam omogućuju da točno odredimo visinu prvog kata od 3,50 m.

Prema podacima fotodokumentacije snimljene 1953. znamo da se na prvom katu, u sjeveroistočnom uglu nalazio tgaoni kamin (Sl. 6 i Sl. 7), a sudeći po tragovima na fotografiji, na tome se mjestu i na drugom katu nalazio jednak ili sličan kamin. Od ovih je kamina u istočnom prostoru na površini grube još uvijek vidljiva konzola.

Zidovi istočnog dijela sjevernog krila palasa (S2, Sl. 37) sačuvani su u znatno manjoj mjeri, što je, uz neke druge elemente, prije svega rezultat pomanjkanja međusobne konstruktivne veze između zidova. Nepostojanje konstruktivne veze na spojevima zidova posljedica je

načina i slijeda gradnje, jer su se u pregradnjama i dogradnjama mladi zidovi samo prislanjali na starije strukture (Q1, Q2).

Uz određene razlike u strukturi zida, postoje i konstruktivne razlike između južnog pročelnog zida prostora S1 i S2. Uglovi niša zidani su dijelom sedrom, što nije slučaj kod otvora u S1, a pročeljni se zid suzuje iznad grednika prizemlja. Zanimljivo je da su usprkos lošije očuvanim zidovima u S2 bolje očuvane površine žbuka, kojih u S1 uopće nema.

Potpuno je urušen dio južnog zida na spoju sa S1 u duljini od 3 m. Na nasuprotnom dijelu pročelja, 44 cm od spoja s istočnim krilom, sačuvana je u visini prvog kata niša širine 85 cm i dubine 62 cm. Točna se visina niše ne može odrediti, no tragovi upućuju na to da je bila pregradivana.

Na preostalom dijelu južnog zida u prizemlju je samo jedan otvor, čija se segmentno nadvijena niša suzuje sa 126 na 67 cm (Sl. 38). Okvir otvora urušen je zajedno s okolnim zidom, što otežava određivanje njegovih osnovnih značajki. U visini prvog kata sačuvane su niše prozora i vrata. Od prozora je sačuvana samo djelomično istočna strana niše, koja je znatno jače skošena od onih u S1. Prema otisku na pročelju, debljina kamenog prozorskog okvira bila je 25 cm. Zapadno od prozora

Sl. 27. Klesanci jugozapadnog ugla gradske jezgre. Snimio Drago Miletić u travnju 1992.

Abb. 27. Steinmetzwerke des südwestlichen Winkels des Stadtkernes. Foto: D. Miletić, April 1992

Sl. 28. Klesanci sjeverozapadnog ugla gradske jezgre. Snimio Drago Miletić u travnju 1992.

Abb. 28. Steinmetzwerke des nordwestlichen Winkels des Stadtkernes. Foto: D.Miletić, April 1992

Sl. 30. Južni obrambeni zid (o) gradske jezgre. Snimio Drago Miletić u travnju 1992.

Abb. 30. Südliche Schutzmauer (o) des Stadtkernes. Foto: D.Miletić, April 1992

Sl. 29. Pogled s juga na obrambeni zid gradske jezgre (n). Snimio Drago Miletić u travnju 1992.

Abb. 29. Blick vom Süden auf die Schutzmauer des Stadtkernes (n). Foto: D.Miletić, April 1992

nalaze se vrata koja su kasnije zazidana sa strane pročelja, dok je s unutrašnje strane ostala vidljiva niša širine 150 cm i dubine 48 cm. U niši je sačuvana vrlo glatka 2-5 mm debela žbuka na kojoj su tragovi crvene boje. S vanjske su strane ispod praga dvije četvrtaste rupe 18x20 cm na razmaku od 68 cm, a koje pripadaju drvenom podestu ispred ulaza na prvi kat.

Nisu sačuvani dijelovi zida drugog kata, no njegovo postojanje potvrđuje otisak na spoju s dijelom južnog pročelja SI (Q1).

b. Istočno krilo palasa

Od istočnog krila palasa vrlo je malo vidljivo iznad visokog sloja grube. Prema Szabovu snimku i onome koji su učinili konzervatori 1953. te sadašnjem stanju, mogu se samo odrediti osnovne tloetne značajke istočnog krila palasa. Na spoju istočnog i sjevernog krila palasa bio je najmanji kvadratični prostor I-1, koji je vjerojatno vratim bio povezan sa sjevernim krilom. Na istočnom je pročelju u prizemlju imao otvor, od kojeg se još uvijek vidi unutrašnja strana 1,25 m široke niše, dok je urušeno čitavo pročeljno lice zajedno s dijelom lijevanje jezgre ovog 1,85 m debelog vanjskog zida. Srednji prostor I-2 bio je nešto veći (4,5x5,4 m), a u prizemlju je također imao jedan otvor u istočnom zidu, od kojeg se na sličan način kao i u prethodnom sačuvala samo nutarnja strana 1,25 m široke i jako skošene niše (Sl. 39). Najveći južni prostor J-3 (oko 9x5 m) ujedno je i najzagonetniji. Njegov ugaoni položaj unutar gradske jezgre, i to na onoj strani koja je najjače izložena mogućem napadu neprijatelja, ako on uspije prodrijeti unutar položaja, daje mu posebnu važnost. O tome svjedoči već opisana kruškolička puškarnica na južnom zidu J-3 (Sl. 31). Južni dio is-

Sl. 31. Južni obrambeni zid (o) gradske jezgre, detalj s kruškolikom puškarnicom. Snimio Drago Miletić u travnju 1992.

Abb. 31. Südliche Schutzmauer (o) des Stadtkernes, Detail mit birnenförmiger Schießscharte. Foto: D.Miletić, April 1992

Sl. 32. Pogled na južno pročelje palasa. Snimio Drago Miletić u travnju 1992.

Abb. 32. Blick auf die südliche Palaisfassade. Foto: D.Miletić, April 1992

točnog krila isturen je poput polukule izvan ostalog dijela istočnog krila. Unutar toga istaknutog dijela sa sjeverne, ulazu u grad zaklonjene strane, nalazi se još jedan ulaz (Sl. 40). Bočne su strane ovog otvora ravno usječene, a njegova je širina 1,74 m. S obzirom na smještaj, oblik i veličinu vrata, vrlo je teško odrediti njihovu točnu zadaću.

Vidimo da su od plemićkog grada Kostela ostali sačuvani znatni i iznimno važni ostaci njegovih struktura, posebno onih koje pripadaju obrambenom sustavu. Baterijska je polukula u iznimno visokom stupnju sačuvanosti, njoj nedostaje samo najviši dio zida. Možemo slobodno zaključiti da bismo istraživanjima popunili one podatke koji nam nedostaju za njezinu cjelovitu rekonstrukciju i ponovno stavljanje pod krov, koji je uvijek najbolja zaštita za sve zidane strukture i prostore. Kostelska baterijska kula vrlo je slična kulama biskupske utvrde oko Zagrebačke katedrale, zapravo može se zaključiti da je biskupova kaptolska utvrda predložak prema kojem je Petar Keglević, ubrzo nakon što ga je kupio, osnažio položaj srednjovjekovnog Kostela. Godine 1514. završene su jugoistočna i jugozapadna kaptolska kula (kula Ne-

Sl. 33. Pogled na unutrašnjost istočnog dijela (S2) sjevernog krila palasa. Snimio Drago Miletić u srpnju 1994.

Abb. 33. Blick auf den Innenraum des östlichen Teils (S2) des nördlichen Palaiswings. Foto: D.Miletić, Juli 1994

Sl. 34. Unutrašnjost palasa (S1), južni zid. Snimio Drago Miletić u srpnju 1994.

Abb. 34. Der Palais-Innenraum (S1), südliche Wand. Foto: D.Miletić, Juli 1994

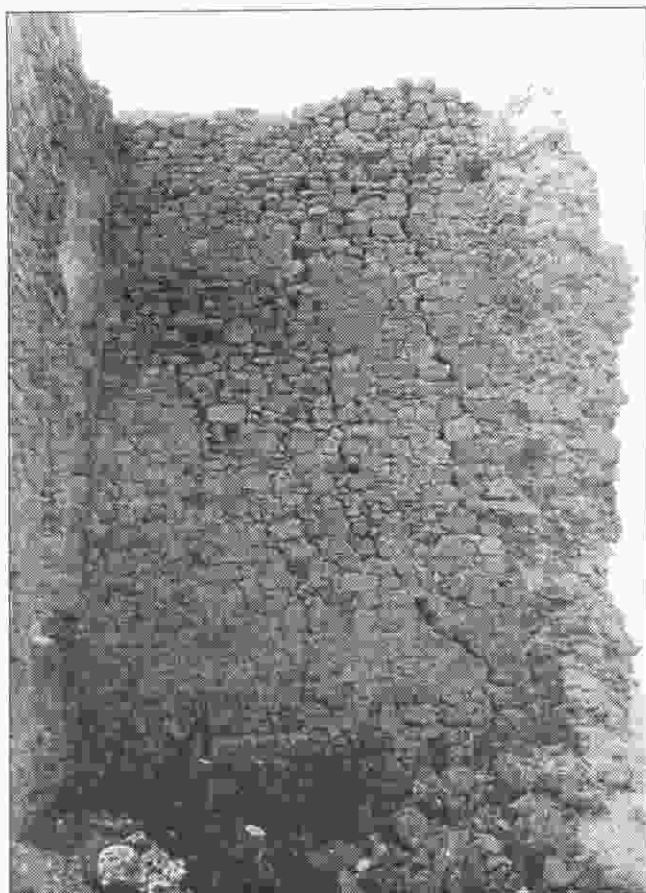
bojan), 1517. i Bakačeva kula.⁵² Kada desetak godina kasnije Petar modernizira obranu Kostela, zagrebačka biskupska tvrđa još uvijek je suvremeno rješenje koje, nema dvojbe, utječe na Petra. Jednaka je nutarnja organizacija kule, jednake su njihove konstrukcije, debljina zida od 3,80 m, vrlo su slične mjere, proporcije i vanjsko oblikovanje. Teško se može zaključiti je li kostelska baterijska polukula djelo istoga graditelja, talijanskog majstora Mihovila, ili se Petar jednostavno samo poslužio njegovim rješenjima. Istodobno i Petrov grad Bužim ima snažne ugaone kule, koje su morale utjecati na oblikovanje novog sjela njegove brojne obitelji.

Osim potpuno nove baterijske polukule, Petar iznutra pojačava zidove druge polukule (JK), na kojoj otvara iznimno jak artiljerijski otvor. Nema dvojbe da on i ostale dijelove obrambenog sustava pojačava i osuvremenjuje, a svi se ti radovi vjerojatno završavaju oko 1530.

Razumljivo je da su jednako tako i prostori namijenjeni svakodnevnom životu njegove brojne obitelji morali

52 LELJA DOBRONIĆ, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, Zagreb 1988, str. 32.

Sl. 35. Unutrašnjost palasa (S1), zapadni zid. Snimio Drago Miletić u srpnju 1994.

Abb. 35. Der Palais-Innenraum (S1), westliche Wand. Foto: D.Miletić, Juli 1994

Sl. 36. Unutrašnjost palasa (S1), pogled na istočni pregradni zid. Snimio Drago Miletić u travnju 1992.

Abb. 36. Der Palais-Innenraum (S1), Blick auf die östliche Trennwand. Foto: D.Miletić, April 1992

Sl. 37. Unutrašnjost palasa (S2), pogled prema istoku. Snimio Drago Miletić u srpnju 1994.

Abb. 37. Der Palais-Innenraum (S2), Blick nach Osten. Foto: D.Miletić, Juli 1994

tada doživjeti temeljite pregradnje, prilagođene brojnoj obitelji i zahtjevima vremena. O istočnom krilu palasa znamo vrlo malo, možda je tu negdje bila i gradska kapela. No zato o sjevernom krilu, posebno o njegovom zapadnom dijelu, znamo vrlo mnogo. U prostranom prizemlju bio je smješten gospodarski dio, tu su se čuvala glavne zalihe hrane i tu se morao nalaziti vinski podrum.

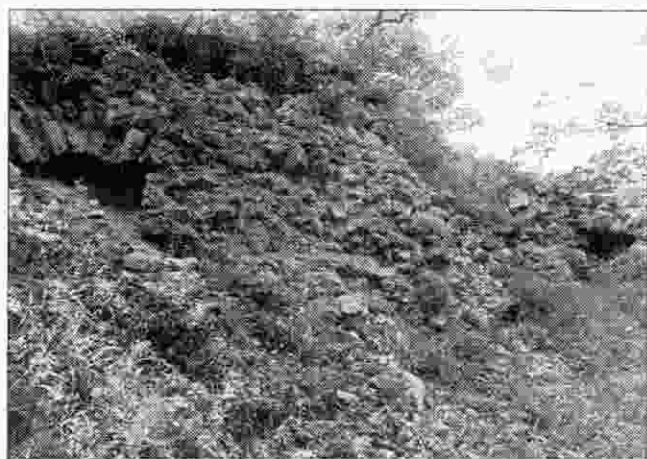

Sl. 38. Unutrašnjost palasa (S2), južni zid. Pogled na prozor i zadržana vrata prvog kata. Snimio Drago Miletić u srpnju 1994.

Abb. 38. Der Palais-Innenraum (S2), südliche Wand. Blick auf das Fenster und die zugemauerte Tür im ersten Stock. Foto: D.Miletić, Juli 1994

Pristup na prvi i drugi kat bio je vanjskim drvenim stubištem u sjeverozapadnom uglu dvorišta, neposredno uz ulaz u gradsku jezgru. Prozori prvog kata bile su vjerojatno bifore, a drugog kata, sudeći prema širini prozorskih niša, možda čak i trifore. Na svakom katu bio je ugaoni kamin, čije su se nape upirale u jednostavno polukružno oblikovane dvostruke konzole. U nasuprotnom

Sl. 39. Pogled s istoka na preostale dijelove istočnog pročelja gradske jezgre. Snimio Drago Miletić u srpnju 1994.

Abb. 39. Blick vom Osten auf die übriggebliebenen Teile der östlichen Fassade des Stadtkerns. Foto: D. Miletić, Juli 1994.

sjeverozapadnom uglu na oba su kata bili zahodi, konzolno istaknuti na sjevernom pročelju.

Kostelski plemićki grad neobično je važan za proučavanje nama možda najzanimljivijeg i "zlosretnog" 16. stoljeća. Modernizacija njegove obrane stoji na početku erte koja se pruža od zagrebačke biskupske tvrde preko Kostela i Velikog Tabora dalje u drugu polovicu 16. st., kada se ostvaruje čitav niz izrazito velikih obrambenih projekata. Istodobno nama Kostel pruža dragocjene podatke o stambenoj kulturi na izmaku srednjeg vijeka i na samom početku novog, razdoblju o kojem vrlo malo znamo kada je u pitanju stambeno graditeljstvo.

Sadašnje je građevinsko stanje svih struktura i svih dijelova grada krajnje kritično. S obzirom na činjenicu da u nas ne postoji ni minimalna svijest o potrebi zaštite ove vrste spomenika, a koja je nedvojbeno od svih arhitektonskih spomenika najviše ugrožena, te da je stanje nekoliko desetaka drugih plemićkih gradova jednako tako jadno, jedino nam preostaje da rezignirano zaključimo kako mu nema spasa. Teško se možemo nadati da će se naći netko tko je spreman osigurati dostatna novčana sredstva u dužem nizu godina za sustavne radove na Kostelu. Ti bi radovi trebali obuhvatiti arheološka istraživanja, koja moraju imati prije svega zaštitnu zadaću, te vrlo složene i skupe konzervatorsko-restauratorske radove povezane s građevinskom sanacijom i djelomičnom rekonstrukcijom pojedinih dijelova grada, odnosno konačnom odgovarajućom prezentacijom čitavoga grada. Upravo sanacija njegovih ugroženih struktura, a ne samo istraživanja (čemu smo katkada pretjerano skloni), morala bi biti prioritetan zadatak pri čemu je razumljivo da se sanacijski radovi jednako tako ne smiju izvoditi bez prethodno provedenih istraživanja. Najgore bi bilo kada bi se skupila neka manja "početna" sredstva kojima bi se započela sondažna istraživanja, koja u ovom slučaju ne mogu imati nikakva opravdanja, ali, nema dvojbe, mogu nanijeti nove teške rane njegovim strukturama i još više ubrzati njihovo propadanje.⁵³ Izvođenje radova u uvjetima u kojima nije osigurana dovoljna količina sredstava za optimalan

53 U tom svjetlu moramo promatrati i sječū šume u veljači 1995., a što može samo uzrokovati nekontrolirano divljanje niskog raslinja i pretvaranje inače uredne šume u šikaru. Takve su akcije nepotrebne i štetne.

Sl. 40. Sjeverno pročelje dijela gradske jezgre I 3, vrata (t). Snimio Drago Miletić u kolovozu 1994.

Abb. 40. Nördliche Fassade eines Teils des Stadtkerns I 3, das Tor (t). Foto: D. Miletić, August 1994.

opseg radova u jednoj sezoni krajnje je neracionalan i znatno poskupljuje radove, što ubrzo destimulira investitora koji radovima ne vidi kraja i oni se ubrzo prekiju.

Bez prethodnog jamstva da će se osigurati sva potrebna sredstva za cjelokupne radove makar na jednom od ugroženih dijelova grada, na primjer polukulama BK ili JK, ne bi se smjeli započinjati nikakvi radovi. Moramo biti svjesni činjenice da ovakvo radilište zahtijeva opsežne pripremne radove, od uređenja pristupa radilištu, organizacije prijevoza unutar radilišta i nabave potrebne specifične opreme za svako takvo radilište, što zahtijeva vrlo velika početna ulaganja i strpljivost. Dobro provedeni pripremni radovi i dobra organizacija radilišta omogućuju znatno jeftinije izvođenje radova u kasnijem razdoblju, u kojem se onda višestruko vraćaju tanije uložena sredstva.

Ako se nešto uskoro ne poduzme, jedan od sljedećih naraštaja moći će o Kostelu doznati samo iz ranije snimljenih fotografija, nečijih bilježaka, nekoliko crteža i po koje legende koja kruži u narodu.⁵⁴ Razumljivo, kada mu se izgube tragovi iznad površine zemlje, tada će se arheološka istraživanja moći provoditi potpuno nesmetano.

Sve fotografije D. Miletića pohranjene su u Fototeči Restauratorskog zavoda Hrvatske.

Alle Fotos von D. Miletić werden in der Fotothek der Restaurierungsanstalt Kroatens aufbewahrt.

54 Mirko Petrak (1919) iz Kostel Brega 115 ispričao mi je kako je Kostelgrad bio tuncloim povezan s Pregradom, a da mu je bunar bio dubok 100 m. Prema priči koju je čuo od svog oca, grad su razorili Turci 1914.

LITERATURA:

- ADAMČEK J., 1980., *Agrarni odnosi u Hrvatskoj*, Zagreb, 1980.
- BUTURAC J., 1984., *Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501.*, *Starine*, 59, Zagreb, 1984.
- ČEVČ E., 1981., *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Ljubljana, 1981.
- DOBROVIĆ L., 1988., *Zagrebačka biskupska tvrda*, Zagreb, 1988. *ELU*, 3, Zagreb, 1964.
- HORVAT A., Š. HALAMBEK MOBRAVAČ, N. ALEKSIĆ, 1970., *Dvori i kurije sjeverne Hrvatske, Stanje i mogućnosti njihovog uključivanja u suvremeni život*, Zagreb, 1970.
- HORVAT A., 1985., *Pregled spomenika kulture općine Pregrada*, *Kaj*, 11-III, Zagreb, 1970.
- KLAJČ N., 1976., *Povijest Hrvata u razvijenoj srednjem vijeku*, Zagreb, 1976.
- KLAJČ N., 1982., *Zadnji knezi Celjski u deželah Sv. Krone*, Celje, 1982.
- KLAJČ N., 1907., *Hampovica*, *VHADN*, Zagreb, 1907.
- KLAJČ N., 1910., *Sutla*, *Zemljopisno - povijesna crtica*, *Hrvatsko kolo*, Zagreb, 1910.
- KLAJČ N., 1917., *Acta Kegljevichiana, Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, KLII, Zagreb, 1917.
- KLAJČ N., 1981., *Povijest Hrvata II, III, IV*, Zagreb, 1981.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI I., 1869., *Njeki Gradine i gradovi u Kraljevini Hrvatskoj*, II, Zagreb, 1869.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI I., 1891., *Nadpisi sredovječni i novovijek na crkvali, javnih i privatnih sgradah i t.d. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1891.
- LASZOWSKI E., 1898., *Ban Ivan Vitovec. Prosvjeta*, 1-4, 1898.
- LASZOWSKI E., 1902., *Hrvatske povijesne građevine*, Zagreb, 1902.
- Leksikon des Mittelalters*, I, München - Zürich, 1983.
- Likovna enciklopedija Jugoslavije*, 2, Zagreb 1987.
- MAŽURANIĆ V., 1975., *Pravno povijesni rječnik I*, Zagreb, 1975.
- SZABO GJ., 1912., *Izveštaj o radu Zemaljskog povjerenstva za očuvanje spomenika u g. 1911*, *VHADN*, Zagreb, 1912.
- SZABO GJ., 1920., *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1920.
- ŠČITAROCI O., 1991., *Dvori i perivoji Hrvatskog zaborja*, Zagreb, 1991.
- TRUBIJEKLA Č., 1904., *Kraljevski grad Jajce*, *Povijest i znamenitosti*, Sarajevo, 1904.

DIE BURG KOSTEL

Zusammenfassung

Im nordkroatischen Raum lassen sich zwei grundlegende Reihen von Burgen verfolgen: eine grenzanliegende, zur Steiermark hin, die bei Samobor im Süden ansetzt, und sich durch das Tal der Sutla ausdehnt, die Burgen Susjedgrad, Cesargrad, Veliki tabor, Vrbovec umfassend, an die noch Trakošćan und Vinica anknüpfen. Dieser grenzanliegenden Burgreihe gehört auch die Burg Kostel an, die am Ausgang von Sufinsko, im engen Durchbruch des Flüsschens Kosteljna liegt, das den Zugang vom Tal der Sutla in den Zentralraum zwischen der Save und der Drau ermöglicht. Die zweite Reihe, die vertikal zu der vorherigen steht, knüpft an Kostel an, und in Richtung Osten reihen sich ferner Krapina, Lobar, Oštrc, Belec, Milengrad, Grebengrad, die den Raum zwischen den Flüssen Save und Drau teilen. Kostel hebt sich unter den zahlreichen Burgen in Zagorje durch zwei Eigenschaften hervor: erstens, Kostel war fast hundert Jahre lang Wohnsitz der adeligen Familie Kegljević, zu der Zeit einer der mächtigsten adeligen Familien in Kroatien. Zweitens, in den 20-Jahren des 16. Jhs. beginnt ein gründlicher Umbau, nicht nur des Verteidigungssystems von Kostel, sondern auch des Burginneren, wodurch die Burg vollends den Verteidigungsanforderungen sowie den Ansprüchen des Alltagslebens zu Ende des Mittelalters und zu Beginn des Neuen Zeitalters angepasst wird; aus dem

Grunde ist sie sehr wichtig für das Studium der Entwicklung der kroatischen zivilen Baukunst jener Zeit.

Die Vergangenheit von Kostel lenkte 1902 die Aufmerksamkeit des Historikers E. Laszowsky auf sich und mit der Geschichte der Familie Kegljević befasste sich insbesondere V. Klaič. Die architektonischen Strukturen werden 1911 von Gjuro Szabo sehr kurz beschrieben und zu dem Zeitpunkt entsteht auch der erste Grundriss der Burg.

Kostel wird in den Quellen zum ersten Mal 1330 erwähnt. Laszowsky schlussfolgert daraus, dass es nicht zu weit gegriffen ist daraus zu schliessen, dass Kostel im 13. Jh. errichtet wurde, genauer: dass die Burg von einem der Adligen des tschechischen Königs Ottokar, oder vom Ottokar selbst, zwischen 1260 und 1264 errichtet wurde. Allerdings muss ihre Errichtung mit der Situation an der Grenze im 13. Jh. in Zusammenhang gebracht werden. Die mächtigen Fürsten von Celje haben Kostel im Besitz von 1399-1456, es ist jedoch sehr schwierig, bestimmte bauliche Strukturen mit dieser Zeitspanne in Verbindung zu setzen, obwohl die immer unternehmungslustigen Fürsten zweifellos auf Kostel etwas gebaut haben müssen. Der Wendepunkt ist das Jahr 1523, als Petar Kegljević Kostel käuflich erwirbt, und damit wird die Burg zu einem neuen Wohnsitz dieser mächtigen und zahlenmässig grossen Familie. Als erfahrener und im Türkenkrieg erfolgreicher Militär lässt Petar die Abwehrkraft des schwächsten Burgteils durch die Errichtung eines starken Turms (BK) verstärken, er lässt die Mauern befestigen und neue Kanonentürme im kleineren, südöstlichen Turm (JK) öffnen. Die Kanonenbatterie im Erdgeschoss und in der ersten Etage weist je drei Kanonenluken auf (in der ersten Etage auch eine Schiessscharte), während die zweite Etage, die nach Laszowsky neu überwölbt wurde, für die Besatzung gedacht war und über keine Schiessscharten verfügte. Beim Aufbau des Batterieturmes diente ihm als Vorbild zweifellos die Türme der neuen bischöflichen Festung in Zagreb, die zehn Jahre vorher beendet wurden.

Durch das zweite Tor in der westlichen, inneren Mauer erreichte man das Burginnere und den Burghof B, in dessen nordöstlicher Ecke die Wasserzisterne stand. Von der Nord- und Ostseite war der Burghof durch zwei Palasflügel gesperrt; vom Palas ist der westliche Teil des Nordflügels gut erhalten. Es war ein zwei Stockwerke umfassender Bau, in dessen Wirtschaftsteil im Erdgeschoss man durch das Tor (r) gelangte. Der erste bzw. zweite Stock wurde über eine hölzerne Aussenstiege in der nordwestlichen Ecke des Burghofs erreicht. Im ersten Stock waren im Südosten wahrscheinlich Biphoren, die Breite der Fenestrischen im zweiten Stock weist jedoch auf die möglichen Triphoren hin. In der nördlichen Palasmauer, die zugleich auch die nördliche Wehrmauer oberhalb der steilsten und sichersten Burglage darstellt, die vor etwa dreissig Jahren in sich hineinstürzte, befanden sich in beiden Etagen aussen untergebrachte, konsolenmässig hervorstehende Aborte (an der nordwestlichen Ecke) und an der Trennwand zu S2 befanden sich Eckkamme. Der östliche Teil des nördlichen Palasflügels und insbesondere der ganze Ostflügel sind kaum erhalten und erst zukünftige Forschungen werden die Frage nach ihrem Aussehen beantworten können. Der heutige Zustand aller baulichen Strukturen ist äusserst dramatisch. Doch würde jede mögliche aber nicht gut vorbereitete Aktion ohne garantierte finanzielle Unterstützung aller in einer Rekonstruktionsphase unbegriffenen Arbeiten mehr Schaden als Nutzen anrichten.

Übersetzung
Branka OHNJEČ

